

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

**УКРАЇНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО
В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-242М
групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми Середня
освіта (історія)
Лисак Аліна Анатоліївна

Керівник: к.і.н., доцент
Кузовова Наталя Миколаївна

Рецензент: учитель історії, вчитель-
методист Херсонського академічного ліцею
ім. О.В. Мішукова Херсонської міської ради
при ХДУ Михайлик Ольга Володимирівна

ЗМІСТ

Кваліфікаційна робота (проект).....	1
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
1.1. Історіографічний огляд розвитку українського підприємництва в кінці XIX на початку XX століття та його відображення у шкільному курсі історії.....	5
1.2. Джерельна база дослідження.....	10
1.3. Методологія дослідження.....	14
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО КІНЦЯ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.....	16
2.1 Особливості розвитку підприємницької діяльності кінця XIX – на початку XX століття...16	
2.2 Відомі підприємці та їх внесок у розвиток українських земель кінця XIX – на початку XX століття.....	21
2.3. Гендерний аспект.....	33
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА КІНЦЯ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	41
3.1. Місце теми у шкільному курсі історії.....	41
3.2. Методичні рекомендації для розкриття соціально-економічних відносин Нової доби	43
3.3. Методи формування ставлення щодо позитивного впливу підприємництва на розвиток українських земель на прикладах історії успіху українських родин підприємців.	47
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
Додаток А.....	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. Історія підприємництва кінця XIX — початку XX століття в Україні є надзвичайно важливим аспектом для розуміння соціально-економічних і культурних змін, які відбувалися в цей період. У цей час відбувалося активне формування українського національного підприємництва, яке мало значний вплив на розвиток економіки та суспільства загалом. Підприємницька діяльність, особливо в таких сферах, як торгівля, промисловість і банківська справа,

забезпечувала модернізацію економіки та відкривала нові можливості для розвитку української ідентичності.

Вивчення цієї теми в шкільному курсі історії України допомагає учням зрозуміти складність процесів, які супроводжували становлення національного капіталу, а також формування українського суспільства в контексті світових економічних тенденцій. Зокрема, увага до підприємництва дозволяє висвітлити не тільки економічні, але й політичні та соціальні аспекти розвитку країни. У світлі сучасних процесів відродження національної економіки і розвитку підприємства, тема дослідження набуває особливої актуальності. Аналіз підприємницької діяльності та її відображення в освітніх програмах сприяє формуванню економічної свідомості у молодого покоління.

Об'єктом дослідження є процес становлення та розвитку українського підприємництва кінця XIX — початку XX століття.

Предметом дослідження є відображення українського підприємництва кінця XIX — початку XX століття у шкільному курсі історії України.

Метою дослідження є аналіз змісту та підходів до викладання теми українського підприємництва кінця XIX — початку XX століття в шкільному курсі історії України, а також визначення його впливу на формування економічних знань і світогляду учнів.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати історичні передумови становлення українського підприємництва в кінці XIX — на початку XX століття.
2. Дослідити характерні риси розвитку підприємницької діяльності кінця XIX – на початку XX століття.
3. Проаналізувати внесок відомих підприємців у розвиток українських земель кінця XIX – на початку XX століття

4. Розглянути методику викладання теми українського підприємництва кінця XIX- на початку XX століття в шкільному курсі історії України

5. Визначити вплив вивчення теми підприємництва на формування економічної культури та громадянської позиції учнів.

Методологічна основа цієї роботи заснована на принципах історизму, системності, об'єктивності та науковості. Використання цих принципів дозволяє розкрити сутність суспільно-політичних процесів і явищ. В даній кваліфікаційній роботі заплановано широке застосування загальнонаукових методів, таких як аналіз, синтез, узагальнення та конкретизація. Серед фахових наукових методів можуть бути використані: історичні, історико-порівняльні, історико-системні та конкретно-історичні методи.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний огляд розвитку українського підприємництва в кінці XIX на початку XX століття та його відображення у шкільному курсі історії

Інституційні основи формування українського підприємництва на території Західної України, що були частиною Австрійської монархії, закладалися через ряд реформ, проведених наприкінці XVIII — у першій половині XIX століття. До таких реформ належать заходи Марії Терезії, реалізовані в період з 1768 по 1776 рік, а також реформи Йосифа II в 1782–1787 роках, аграрна реформа 1848 року та прийняття нової австрійської конституції у 1860 році. Скасування панщини в Закарпатті, Галичині та Буковині створило умови для активного розвитку українського господарського руху. Це проявлялося в створенні кооперативних спілок, організацій економічної самопомоги, кредитних союзів та інших форм підприємництва [39].

Водночас в економічному розвитку Російської імперії, в тому числі України, в другій половині XIX – на початку XX століття спостерігалася активна інтенсифікація промисловості. Цей процес був зумовлений промисловим переворотом, який призвів до переходу від мануфактурного до фабричного виробництва, від дрібного товарного виробництва до масштабного, а також до заміни ручної праці механізованою. Реформа 1861 року, яка звільнила селян, також забезпечила новий резерв трудових ресурсів для промисловості [36].

У процесі становлення індустріального капіталізму, як зазначає В.М. Фещенко, на українських землях відбувалися значні зміни, які свідчили про еволюцію індустріального капіталізму в монополістичну фазу. Цей розвиток був об'єктивним і необхідним наслідком загального

прогресу капіталістичних стосунків у державі. Перетворення, що мали місце, були подібні до процесів, що відбувалися в розвинутих країнах Західної Європи та США [39].

З початку 90-х років XIX століття монополістичні напрямки в еволюції капіталізму набули особливого розмаху. Це призвело до концентрації виробництва та створення потужних монополістичних об'єднань, які завдяки своїй економічній силі почали суттєво впливати на всі аспекти економічного життя суспільства. Конкуренція стала «недосконалою», змінювався механізм ціноутворення, трансформувалося ринкове господарство, що зумовлювало потребу в регулюванні економічних процесів [26].

Особливою рисою українського підприємництва було його тісне переплетення з державним бюджетом та активний регулюючий вплив держави на підприємницьку діяльність. На початку XX століття втручання держави в підприємництво в Росії проявлялося в активній участі у створенні нових промислових секторів, сприянні розвитку приватного бізнесу, а також організації приватних банківських установ і кредитних товариств. Ці дії сприяли покращенню інвестиційного клімату в країні, що позитивно впливало на загальний розвиток економіки [3].

Одним із перших дослідників, які звертали увагу на розвиток українського підприємництва в межах Російської імперії, був М. Грушевський. У своїх працях він підкреслював, що економічні процеси на українських землях кінця XIX століття були невіддільні від політичних та соціальних змін, які впливали на українське суспільство. Грушевський звертав увагу на те, як підприємництво ставало інструментом національного відродження. Однак його роботи мали більш політичний, аніж економічний фокус [14].

Важливі дані про розвиток українського підприємництва містяться в дослідженнях О. Оглобліна, який у своїй фундаментальній праці

«Проблема української економіки в науковій і громадській думці ХІХ–ХХ вв» аналізує становлення українського підприємництва в умовах загальноімперської економіки. О. Оглоблін акцентує увагу на тому, що українські підприємці відігравали важливу роль не лише в розвитку економіки, а й у національному русі, фінансуючи освітні та культурні проекти. Його дослідження показують, як національна буржуазія підтримувала розвиток української культури, що робить його праці важливими для розуміння соціальних аспектів підприємницької діяльності [36].

Науковий інтерес до підприємництва в українській економічній думці починає активно проявлятися в другій половині ХІХ століття. Однією з визначальних рис внутрішніх досліджень стало те, що явище бізнесу розглядалося в загальному історичному контексті, тісно пов'язуючи його з процесами формування ринкових відносин. Дослідження цієї проблематики переважно відбувалося в рамках класичних економічних теорій, а також спиралося на ідеї німецької історичної школи.

Серед українських економістів, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї теми, слід відзначити А. Антоновича, М. Бунге, І. Вернадського, К. Воблого, М. Довнар-Запольського, В. Желєзна, В. Левитського, П. Мігуліна, М. Соболева, П. Струве, Д. Піхно, М. Туган-Барановського, І. Тарасова, М. Цитовича, П. Фоміна, О. Фінненотаєвського, Л. Федоровича та І. Янжула. Ці вчені зосередили свою увагу на важливих питаннях, таких як сутність і організація підприємницької активності, роль підприємців у виробничому процесі, їх взаємодія з державними та громадськими установами, правове регулювання підприємництва, а також перспективи здійснення управлінських навичок [24].

Особливо варто зазначити внесок М.І. Туган-Барановського, чії теоретичні праці стали основою для подальшого розвитку української

економічної науки та суттєво вплинули на світову економічну думку. У контексті державного регулювання ринкових процесів українська наукова література детально аналізує такі аспекти, як законодавство про фабрики, митне, банківське та біржове законодавство та фіскальна політика держави, а також регулювання земельних відносин, націоналізація певних галузей економіки та державні замовлення. Це можна побачити у працях таких науковців, як П.І. Фомін, В.Ф. Левитський, М.І. Туган-Барановський, М. Соболев та інших [29].

Таким чином, теоретичний аналіз історичних процесів, а також розробка проектів реформування господарської діяльності та державного управління стали основою для подальшого формування уявлень про механізми, фактори, суть та конкретні види підприємництва. Вивчення внутрішніх літературних джерел з підприємницької тематики дозволяє зробити висновки і узагальнення щодо характеристик формування концепції підприємництва в українській науковій думці. Зокрема, перша спроба наукового аналізу нових явищ у господарському житті, пов'язаних із розвитком товарно-грошових відносин і залученням найманої праці, можна віднести до пізнього середньовіччя.

У другій половині XVIII століття основою для формування узагальненої системи економічних і правових концепцій українських мислителів стали ідеї гуманізму, епохи Просвітництва та економічного лібералізму. Головними вимогами реформаторських ініціатив, зокрема С. Десницького, В. Каразіна та І. Вернадського, стало забезпечення економічної свободи громадян та правового захисту їхньої власності. Працю цих вчених закладали основи для наукового аналізу взаємодії держави з господарюючими суб'єктами в умовах розвитку ринкових відносин [36].

Історико-культурні традиції, ментально-господарські уявлення, ціннісні орієнтації та теоретичні основи, що сформувалися перед

реформами другої половини XIX століття, стали основою для становлення концепцій підприємництва в українській економічній думці. Хоча їх роботи внесли значний вклад у світову економічну науку, в сучасній економічній практиці України їх ідеї використовуються не в повній мірі [39].

Сьогодні існує нагальна потреба в розробці національної концепції підприємницької активності, яка враховувала б як західні інституційні структури, норми, так і особливості ринкової трансформації економіки України. Це підкреслює важливість всебічного і зваженого історико-економічного аналізу. Крім того, питання соціальної відповідальності підприємництва ще не отримало комплексного історико-економічного дослідження. Глибокі знання про соціально-економічний розвиток минулого та вітчизняні господарські традиції можуть стати міцною основою для ефективного прогресу інституту підприємництва, формування економічної культури, соціалізації економічних процесів в Україні та комплексної трансформації суспільства.

Тема «Українське підприємництво кінця XIX — початку XX століття» відіграє важливу роль у курсі історії України для 9 класу, адже охоплює ключові соціально-економічні процеси, які впливали на формування модерної української нації та розвиток її економіки. Вона розглядається у контексті економічного і суспільного життя українських територій, що в той період були частиною Російської та Австро-Угорської імперій [6].

Ця тема є частиною ширшого блоку, присвяченого модернізаційним процесам в Україні, коли наприкінці XIX століття відбувалася індустріалізація та економічний прогрес. Розвиток українського підприємництва є ключовим аспектом цього періоду, оскільки він відображає, як економічні зміни впливали на соціальну структуру суспільства. Вивчення підприємництва дозволяє учням краще зрозуміти, як національний капітал сприяв економічній модернізації та

формуванню нових соціальних груп, таких як підприємці, інтелігенція та середній клас.

Тема підприємництва також інтегрується у блок, присвячений економічному життю українських земель. Тут учні вивчають розвиток промисловості, торгівлі, фінансових інституцій та транспортної інфраструктури, що дає їм можливість зрозуміти, як відбувалася трансформація економіки на території України. Окрім того, підприємницька діяльність українців розглядається в контексті соціальних і культурних змін, що є важливим для формування національної свідомості.

Підприємництво кінця XIX початку XX століття також демонструє, як окремі особи, такі як Іван Харитоненко чи Микола Терещенко, своїми інвестиціями у розвиток медицини, освіти та культури сприяли національному відродженню. Це підкреслює взаємозв'язок між економічним розвитком і культурними процесами, які сприяли зміцненню української ідентичності.

Вивчення теми підприємництва в 9 класі дозволяє підготувати учнів до розуміння складніших політичних і економічних процесів XX століття, зокрема революцій, війн та становлення Радянського Союзу. З цієї точки зору, підприємницька діяльність наприкінці XIX століття стає важливою передумовою для аналізу подальших змін, які відбулися в Україні в наступні десятиліття [9].

Отже, тема українського підприємництва кінця XIX — початку XX століття є складовою частиною курсу історії України для 9 класу. Вона сприяє глибшому розумінню економічного розвитку українських земель, формуванню національної свідомості та вивченню взаємозв'язку між економічними процесами і суспільними змінами, що відбувалися на теренах України у цей період.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження теми «Українське підприємництво кінця ХІХ – на початку ХХ століття в шкільному курсі історії України» складається з різноманітних джерел, які забезпечують глибоке розуміння економічних, соціальних і культурних умов того часу. Перш за все, важливими є документи, що відображають економічне життя України в зазначений період, включаючи статистичні звіти, огляди промисловості та сільського господарства. Ці джерела надають детальну інформацію про кількісні показники розвитку підприємництва, що дозволяє провести всебічний аналіз його динаміки. Вони також висвітлюють зміни в структурі економіки, наявність нових технологій, а також зміни в умовах праці. Окрім цього, ці документи допомагають зрозуміти загальний контекст економічних змін у країні, включаючи вплив глобальних економічних трендів. Розгляд статистичних даних у поєднанні з іншими джерелами дозволяє краще осягнути специфіку підприємницької діяльності в Україні та її особливості в умовах тогочасної соціально-політичної ситуації. Аналіз цих матеріалів є важливим для формування комплексного уявлення про підприємництво як елемент економічної системи. Таким чином, документи з економічної статистики становлять важливу складову джерельної бази дослідження [35].

Серед основних джерел варто виділити праці істориків і економістів, які детально досліджують українське підприємництво в контексті загальноєвропейських економічних і соціальних змін. Ці роботи не лише документують факти, але й містять глибокий аналіз, що дозволяє зрозуміти еволюцію підприємництва на тлі історичних подій. Вони розкривають, як зміни в економічному середовищі вплинули на підприємницьку діяльність, що особливо важливо для усвідомлення української ідентичності. Аналіз наукових теорій, які пояснюють природу підприємництва, також є значущим, оскільки ці теорії можуть служити основою для розробки сучасних концепцій. Дослідження

зв'язку між підприємництвом та національною ідентичністю підкреслює його роль у формуванні економічної автономії України. Дослідники звертають увагу на різноманітні аспекти підприємництва, такі як його соціальні, політичні та культурні наслідки. Такі праці формують теоретичну основу для аналізу підприємницької діяльності і служать цінним ресурсом для вчителів та учнів. У результаті, ці джерела забезпечують багатий контекст для вивчення підприємництва в освітньому процесі [29].

Архівні матеріали, такі як листи, протоколи засідань підприємницьких асоціацій і документи місцевих органів влади, також мають велике значення. Вони дозволяють заглибитися в практичний досвід підприємців, їхні проблеми, досягнення, а також стосунки з державними структурами. Ці джерела дають уявлення про повсякденне життя підприємців і виклики, з якими вони стикалися. Аналіз таких матеріалів допомагає зрозуміти, як підприємці адаптувалися до економічних і соціальних умов свого часу. Протоколи засідань підприємницьких асоціацій можуть розкривати стратегії, які використовували підприємці для досягнення успіху. Листи та особисті документи підприємців надають можливість заглянути в їхній світ, зрозуміти мотивацію та цінності, які керували їхньою діяльністю. Окрім цього, архівні матеріали слугують важливим джерелом для вивчення відносин між підприємцями та державними структурами, що є ключовим аспектом в контексті розвитку підприємництва. Усі ці матеріали допомагають створити яскраву картину діяльності підприємців та їхнього впливу на розвиток економіки регіонів.

Дослідження історії українського підприємництва також спирається на підручники та методичні матеріали, які використовуються в освітньому процесі. Ці джерела є важливими для розуміння того, як тема підприємництва була інтегрована в шкільний курс історії. Вони допомагають визначити, які аспекти вважалися найважливішими для

навчання, та як вони трактувалися в освітньому контексті. Це включає вивчення методичних підходів, що використовувалися для пояснення підприємництва, а також оцінку того, як ці підходи змінювалися з часом. Програмні документи також містять інформацію про теми, які висвітлюються в курсі, що дозволяє визначити, які історичні події та особистості підлягали увазі. Огляд підручників показує, як змінювалося ставлення до підприємництва у процесі освітніх реформ. Це, в свою чергу, дозволяє зрозуміти, які уроки і висновки можна винести з історії для сучасного суспільства. Також важливо врахувати, які стереотипи та уявлення про підприємництво формувалися у свідомості молоді через ці матеріали. Таким чином, підручники та методичні матеріали становлять важливу складову джерельної бази, яка допомагає зрозуміти освітні тенденції [29].

Таким чином, джерельна база дослідження є багатогранною та різноманітною, що дозволяє детально аналізувати розвиток українського підприємництва та його місце в освітньому процесі на початку ХХ століття. Вона формує основу для обґрунтованих висновків та рекомендацій щодо включення цієї теми в сучасний шкільний курс історії України. Аналіз різноманітних джерел відкриває нові перспективи для дослідження впливу підприємництва на формування економічної свідомості молоді. Це особливо важливо в умовах сучасних викликів, коли питання економічного розвитку постає на перший план. Зрозуміння історії підприємництва може допомогти молоді краще орієнтуватися у сьогоdnішньому економічному середовищі та усвідомлювати свою роль у ньому. Включення підприємницької тематики в навчальні програми не лише відновлює історичну пам'ять, але й сприяє формуванню активних і свідомих громадян. Цей підхід може стимулювати інтерес до підприємництва і економіки в цілому, що є необхідним для розвитку країни. Сучасна молодь потребує знань і навичок, які допоможуть їй адаптуватися до змін у світі бізнесу. Таким

чином, джерельна база дослідження має значний потенціал для впливу на формування економічної культури в Україні.

1.3. Методологія дослідження

Методологічна основа цієї роботи заснована на принципах історизму, системності, об'єктивності та науковості, що дозволяє глибоко аналізувати українське підприємництво кінця XIX – початку XX століття. Використання цих принципів дозволяє розкрити сутність суспільно-політичних процесів і явищ того часу, а також зрозуміти вплив підприємництва на соціально-економічний розвиток України. Основні принципи дозволяють уникнути однобічності та забезпечують всебічний аналіз, що є особливо важливим для відображення реальної картини підприємницької діяльності.

У даній кваліфікаційній роботі широко застосовуються загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез, узагальнення та конкретизація. Аналіз дозволяє вивчити складні економічні процеси, синтез – поєднувати різні аспекти дослідження, узагальнення – робити висновки на основі дослідженого матеріалу, а конкретизація допомагає зосередитися на окремих явищах або періодах, важливих для розуміння розвитку українського підприємництва.

Серед спеціально-наукових методів використовуються історичні, історико-порівняльні, історико-системні та конкретно-історичні методи. Історичні методи дозволяють дослідити динаміку підприємницьких процесів у контексті загальноєвропейських тенденцій. Історико-порівняльний метод надає можливість порівняти розвиток українського підприємництва з іншими країнами та виявити його унікальні риси. Історико-системний метод допомагає встановити взаємозв'язок між підприємництвом і політичними, соціальними й економічними процесами.

Застосування конкретно-історичного методу дозволяє вивчити специфіку розвитку підприємництва в різних регіонах України, що є важливим для кращого розуміння регіональних відмінностей і впливу місцевих умов на підприємницьку діяльність. Методологічний підхід також включає аналіз освітнього процесу, адже важливо врахувати, як тема підприємництва представлена в шкільному курсі історії та як вона впливає на формування економічної свідомості молоді.

Таким чином, комплекс використаних методів забезпечує всебічний аналіз українського підприємництва кінця XIX – початку XX століття, його місця в освітньому процесі та значення для сучасної історичної науки.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО КІНЦЯ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1 Особливості розвитку підприємницької діяльності кінця ХІХ – на початку ХХ століття

Розвиток українського підприємництва в останній частині ХІХ — на початку ХХ століття відбувався на тлі масштабних соціально-економічних змін, зокрема індустріалізації, урбанізації та модернізації українських територій, що були під контролем Російської та Австро-Угорської імперій. Цей період став визначальним для формування українського капіталізму і національної буржуазії, що відіграло важливу роль у розвитку економіки, культури та громадського життя. В умовах економічних трансформацій, що відбувалися в Україні, підприємці активно адаптувалися до нових викликів, шукаючи можливості для розширення своєї діяльності. Одночасно з цим, зростала конкуренція на ринку, що вимагало від підприємців інноваційного підходу до ведення бізнесу. Важливо зазначити, що національні інтереси стали важливим чинником у формуванні підприємницьких стратегій, оскільки підприємці прагнули підтримувати українську культуру та мову у своїй діяльності. Таким чином, цей період був не лише часом економічного зростання, а й початком усвідомлення підприємцями своєї ролі у національному відродженні [29].

Представниками цього періоду стали такі підприємці, як Федір Терещенко, який активно займався цукроварінням і підтримував культурні ініціативи, та Микола Харитоненко, відомий своїми інвестиціями в інфраструктуру і соціальні проекти.

У кінці ХІХ століття українські землі, особливо ті, що входили до складу Російської імперії, стали важливим осередком промислового виробництва, зокрема в галузях сільського господарства, цукроваріння,

видобутку вугілля і металургії. На півдні України, в Одесі та навколишніх регіонах, активно розвивалися торгові та фінансові центри, що сприяло розвитку підприємництва та зміцненню економічних зв'язків як у межах країни, і з іншими частинами імперії. Одеса, завдяки своєму портовому значенню, перетворилася на важливий центр міжнародної торгівлі та підприємництва. Тут з'явилися численні підприємства, що спеціалізувалися на експорті сільськогосподарської продукції, зокрема зерна та цукру, що забезпечувало додаткові надходження до державного бюджету. Разом із розвитком інфраструктури, зокрема залізниць, Одеса стала важливим транспортним вузлом, що ще більше сприяло зростанню підприємництва в регіоні. Підприємці не лише здобували нові ринки, але й активно впроваджували інновації, що дозволяло їм підвищувати конкурентоспроможність. Таким чином, Одеса відіграла ключову роль у формуванні підприємницького клімату України [30].

Українські підприємці були активними у різних секторах економіки. Особливо варто відзначити розвиток цукрової промисловості, яка стала одним із основних драйверів економічного зростання. Українські землевласники, такі як сім'ї Терещенків і Харитоненків, стали відомими не лише як виробники цукру, але й як меценати, які вкладали значні кошти у розвиток освіти, культури та соціальної інфраструктури. Завдяки їхнім зусиллям у багатьох містах з'являлися лікарні, школи, музеї та інші важливі установи, що позитивно впливало на розвиток регіонів. Крім того, підприємці активно підтримували місцеві культурні ініціативи, сприяючи збереженню національних традицій. Вони також організовували різноманітні благодійні акції, метою яких було покращення життя населення. Так, на початку ХХ століття, цукрова промисловість України стала важливою частиною не лише економіки, а й культурного життя. Цей процес підкреслює важливість соціальної відповідальності бізнесу, що залишалося актуальним і в подальші десятиліття [25].

Індустріалізація, що набула обертів у кінці XIX століття, дала поштовх розвитку промислового підприємництва в Україні. Основними галузями, де українські підприємці займали провідні позиції, були вугільна промисловість Донбасу, металургія на півдні України, а також машинобудування та залізничний транспорт. Вугільні шахти і металургійні заводи, зосереджені переважно на сході країни, стали центрами нової індустріальної економіки. Українські підприємці інвестували значні кошти в розвиток цих галузей, а також у будівництво залізниць, що сприяло підвищенню транспортної доступності та інтеграції українських регіонів до світових економічних процесів. Важливим моментом стало впровадження нових технологій, які дозволили підвищити продуктивність праці та зменшити витрати на виробництво. Підприємці активно співпрацювали з науковими установами, залучаючи спеціалістів для розробки нових методів виробництва. Завдяки цьому, українські підприємства змогли зайняти конкурентоспроможні позиції на ринку, адаптуючи європейські технології до місцевих умов. Разом з тим, індустріалізація відкривала нові можливості для розвитку підприємництва, що сприяло формуванню нових соціальних класів і змінам у структурі суспільства [24].

Одночасно з розвитком індустріального підприємництва відбувався і ріст банківської системи. Комерційні банки, що належали українським підприємцям та їхнім партнерам із Росії й Західної Європи, забезпечували фінансову підтримку великим промисловим проектам, торгівлі та інфраструктурним ініціативам. Відкриття нових банків стало важливим фактором, що сприяв розвитку підприємницької діяльності, оскільки вони надавали необхідні кредити та інвестиції для реалізації бізнес-планів. Багато банків почали спеціалізуватися на кредитуванні аграрного сектора, що також стало важливим кроком у розвитку сільського господарства. Цей період став свідком формування фінансових інститутів, які грали ключову роль у стабілізації економіки.

Таким чином, зростання банківської системи вплинуло на загальний розвиток підприємництва, створюючи умови для інвестицій і сприяючи розширенню виробництв. Капітал, що акумулювався в банках, використовувався для фінансування нових ідей, інновацій та модернізації виробництв, що в свою чергу позитивно впливало на загальний економічний розвиток країни.

У Західній Україні, яка була під контролем Австро-Угорської імперії, розвиток підприємництва мав інші характеристики. Тут, на відміну від підросійської частини, підприємництво було менш розвинене через політичні та економічні обмеження. Проте українці Галичини та Буковини поступово почали організовувати кооперативні рухи, які ставали основою для розвитку малого та середнього підприємництва. Кооперативи стали важливими інструментами для захисту економічних інтересів українського населення та зміцнення національної економіки. Вони не лише сприяли розвитку місцевого виробництва, але й забезпечували підтримку українських товаровиробників на ринку. Залучення місцевих жителів до кооперативів супроводжувало створення нових робочих місць і покращення рівня життя в регіоні. Кооперативний рух став важливим елементом соціальної структури західноукраїнського суспільства, формуючи основи для подальшого розвитку українського підприємництва. Це також послужило основою для створення підприємств, що базувалися на принципах колективного управління та взаємодопомоги [20].

Окрім економічної діяльності, українські підприємці кінця XIX початку XX століття відігравали значну роль у національно-культурному відродженні. Багато з них, зокрема Терещенки, Харитоненки, Яхненки, активно фінансували культурні та освітні проекти, засновували навчальні заклади, бібліотеки та музеї. Підприємці також брали участь у політичних рухах, спрямованих на захист прав українців та підтримку їхніх національних інтересів. Зокрема, вони

активно підтримували діяльність культурних товариств, які пропагували українську мову, літературу та мистецтво. Завдяки їхній фінансовій допомозі, багато проектів, що стосувалися національної освіти та культури, змогли реалізуватися. Це свідчить про те, що підприємці усвідомлювали свою відповідальність не лише за економічний розвиток, а й за культурне збагачення суспільства. У своїй діяльності вони намагалися поєднати бізнес з соціальною відповідальністю, що стало важливим елементом їхнього підприємницького підходу. Вони стали прикладом для наступних поколінь, демонструючи, як бізнес може сприяти соціальному прогресу [3].

Розвиток українського підприємництва наприкінці XIX на початку XX століття був важливим етапом у становленні національної економіки та формуванні української буржуазії. Попри виклики, пов'язані з політичними та економічними обмеженнями, підприємницькі ініціативи сприяли не лише економічному зростанню, але й формуванню національної ідентичності та зміцненню соціальної бази українського суспільства. Тісний зв'язок між економічними успіхами та культурними здобутками українських підприємців цього періоду залишається важливим прикладом для сучасного підприємництва в Україні. Сучасні підприємці можуть вчитися у своїх попередників, усвідомлюючи важливість соціальної відповідальності та активної участі в культурному житті суспільства. Зокрема, сучасний бізнес може стати потужним інструментом для розвитку громади, покращення соціальної інфраструктури та підтримки національної культури. Уроки з минулого допоможуть новим поколінням підприємців розвивати бізнес, враховуючи потреби суспільства та його культурні традиції. Таким чином, спадщина підприємців кінця XIX початку XX століття залишається актуальною і в сучасних обставинах, підкреслюючи важливість інтеграції економічних і культурних аспектів у підприємницьку діяльність.

2.2 Відомі підприємці та їх внесок у розвиток українських земель кінця ХІХ – на початку ХХ століття

Підприємці українського походження залишили яскравий слід в історії як меценати і благодійники, і їхня діяльність заслуговує особливої уваги. У контексті бездержавності та пригнічення української культури, їх внесок мав величезне значення і часто став викликом офіційній політиці Петербурга щодо української культурної спадщини. Вони не лише фінансували мистецькі проекти, а й підтримували освіту, науку та медицину, забезпечуючи необхідні ресурси для розвитку цих сфер. Багато з них ризикували своїм майном і статками, щоб зберегти національну ідентичність і підтримати українську культуру. Їхня діяльність стала важливим етапом у формуванні громадянського суспільства в Україні.

Серед найзначніших фігур цього періоду родина Симиренків. Василь Симиренко на власні кошти підтримував більшість газет і журналів підросійської України, фінансуючи історико-етнографічні експедиції, театральні колективи і стипендії для українських науковців та діячів культури. Його активність у культурному житті країни засвідчує, наскільки важливою була роль підприємців у формуванні української ідентичності. Він заповів своє майно, оцінене в 15 мільйонів рублів, Фонду розвитку української науки і культури, щоб підтримати митців. Також Платон Симиренко став спонсором видання «Кобзаря» Т. Шевченка в 1860 році, що підкреслює їхній внесок у популяризацію української літератури [1].

Богдан Ханенко, український колекціонер і меценат, зіграв важливу роль у культурному житті Києва. На основі його колекції було засновано Музей мистецтв ВУАН, який нині носить його ім'я. Цей музей став важливим осередком для збереження та вивчення українського

мистецтва, а також сприяв популяризації культурних досягнень країни. Він також займався виданням часопису «Старожитності Придніпров'я», що сприяло збереженню культурної спадщини та формуванню наукового дискурсу. Діяльність Ханенка засвідчила, як підприємці можуть впливати на розвиток культури та освіти в країні [4].

Микола Терещенко, який активно займався благодійністю в Глухові та Києві, віддав 5 мільйонів на зведення лікарень і освітніх установ, зокрема Політехнічного інституту. Його внески також використовувалися для культурних проєктів, таких як театри та пам'ятники, що сприяло розвитку української культури. Він купував картини та підтримував молодих художників, що забезпечувало їхню фінансову незалежність і можливість творчого розвитку. Микола Терещенко був не лише підприємцем, але й культурним діячем, що залишив значний слід у історії України. Його благодійна діяльність стала прикладом для багатьох наступних поколінь підприємців [14].

Художні колекції братів Миколи та Федора Терещенків стали фундаментом для формування експозицій Національного художнього музею України та Київського музею мистецтва.. Ці колекції містять безцінні твори мистецтва, які відображають розвиток українського образотворчого мистецтва. У колишній резиденції Миколи Терещенка тепер розташований Національний музей Т. Шевченка, що підкреслює його культурне значення. Діяльність цих і багатьох інших підприємців підтверджує, що вони вважали себе складовою української нації, прагнучи зберегти і розвинути свою культурну спадщину. Ці зусилля стали основою для подальшого розвитку української культури у 20 столітті [14].

Також відомі українські цукрозаводчики та землевласники Харитоненки внесли значний вклад у розвиток освіти. У Сумах вони збудували реальне та духовне училища, гімназії та дитячий притулок, що слугували важливими освітніми установами для місцевого

населення. Вони фінансували облаштування міського освітлення і залізниці, що покращувало інфраструктуру регіону. Також на їхні кошти зводилися кадетський корпус і лікарні, які стали важливими установами для місцевої громади. Їхня діяльність і сьогодні залишає слід в архітектурному вигляді міста, підкреслюючи значення їхнього внеску в розвиток суспільства [16].

Особливе місце в історичній науці займає особистість, адже її життєпис може відкрити всю глибину історичного процесу та соціального контексту епохи. У сучасних умовах особливо актуальним стало дослідження біографій видатних громадських діячів та цілісних родин, які варті уваги, але чиї імена протягом тривалого часу залишалися в тіні. В цьому контексті брак стабільної та якісної наукової інформації, а також десятиліття спотворення ролі родини Фальц-Фейнів в історії Південної України сприяли виникнення численних міфів і стереотипів. Ім'я цього роду, що колись було шанованим, зазнавало безпідставних нападок на всіх державних та партійних рівнях, що ще більше ускладнювало об'єктивне сприйняття їхньої діяльності [13].

Водночас, слід зазначити, що представники родини Фальц-Фейнів зробили безцінний внесок у розвиток Південної України і загалом Херсонщини в XIX – на початку XX століття. Їхня діяльність охоплювала різні сфери, такі як економіка, культура та соціальні ініціативи, які суттєво вплинули на життя регіону. Вивчення та популяризація їхнього багатогранного досвіду, а також впливу на суспільне і політичне життя південноукраїнських губерній, можуть служити основою для відродження найкращих традицій співпраці між бізнесом і державними структурами. Це важливо для сучасного суспільства, оскільки взаємодія різних верств населення є критично важливою для розвитку економіки та суспільного добробуту [13].

Приклади розв'язання соціально-економічних проблем, запропоновані Фальц-Фейнами, можуть стати корисними в контексті

сучасних викликів. Їхні ініціативи в сфері економіки, освіти та науки надають конкретні шляхи для покращення сучасної ситуації в цих сферах. Окрім того, аналіз діяльності Фальц-Фейнів допоможе глибше усвідомити суспільне значення крупної сільськогосподарської буржуазії та її внесок у розвиток регіону. Це не лише вивчення минулого, але й можливість черпати уроки для побудови більш ефективної та справедливої економічної системи сьогодні. Таким чином, дослідження історії родини Фальц-Фейнів є важливим для розуміння не лише їхнього внеску в розвиток Південної України, але й для осмислення сучасних тенденцій у сфері бізнесу та суспільства.

Історія перших членів роду Фальц-Фейнів оточена численними напівлегендарними подіями, які передаються з покоління в покоління. Ці оповіді часто не знаходять підтвердження в історичних джерелах і документах, що робить їх дослідження складним і багатограним. Найбільше суперечок викликає постать Іоганна Фейна, який став першим представником цього роду на території сучасного Півдня України. Після ретельного аналізу наявного історіографічного матеріалу стає очевидним, що першим Фейном у Росії став машинобудівник Іоганн Георг Фейн з Саксонії, який жив у період з 1773 до 1824 року. У 1807 році, за запрошенням Таврійського губернатора А.М. Бороздіна, він приїхав до Катеринослава для того, щоб взяти участь у створенні текстильних та суконних фабрик, завдяки чому заклав основи економічного добробуту майбутнього роду [13].

Фрідріх Фейн, старший син Іоганна, також відіграв важливу роль у розвитку роду. Саме він придбав численні маєтки, зокрема Елізабетфельд, Преображенку та Асканію-Нову, що додало значних активів до родинного статку. За різними даними, йому належало близько 215.833 десятин власної та 88.754 десятини орендованих земель. Фрідріх також став основоположником меценатських традицій родини, активно підтримуючи культурні та освітні ініціативи. Пізніше його донька

Єлизавета Фальц-Фейн придбала ще більше маєтків, зокрема Іванівку та Гаврилівку, що ще більше зміцнило економічну базу родини і заклало фундамент для великої сільськогосподарської «імперії».

Після смерті Фрідріха Фейна, указом від 7 грудня 1864 року, його ім'я було увічнене, і на його доньку було покладено обов'язок зберегти родинну традицію. В результаті, Іван Фальц отримав право іменуватися прізвищем Фальц-Фейн, що свідчить про важливість родини в суспільстві того часу. Пізніше, родина звернулася до Правлячого Сенату з проханням про надання статусу спадкових почесних громадян, що стало важливим кроком у їхньому соціальному становищі. У 1872 році було ухвалено рішення про надання цього звання Єлизаветі Фальц-Фейн, що підтвердило статус родини в суспільстві [13].

На початку ХХ століття делегати третього покоління Фальц-Фейнів здобули спадкове звання дворянства в Російській імперії. Цей процес також відбувався в два етапи: спочатку спадкове дворянство здобув Олександр Фальц-Фейн, з сім'єю у 1913 році, а згодом його матір та брата у 1914 році. У період революційних подій більшість представників цієї родини емігрувала в інші країни, що стало важливою віхою в історії родини. Остаточною датою їхнього перебування на Півдні України вважається 1919 рік, коли загинула Софія Фальц-Фейн, яка відмовилася залишити свою «імперію». Таким чином, рід Фальц-Фейнів був репрезентований чотирма поколіннями, які здійснили значний внесок у розвиток Південної України та залишили помітний слід в історії регіону.

Основним напрямком діяльності родини Фальц-Фейнів було аграрне господарство, яке стало основою їхнього успіху не лише в межах Російської імперії, але й за її межами. Відомі як крупні землевласники з зразковими маєтками, вони здобули репутацію «королів вівчарства» на півдні країни. Ведучи господарство, Фальц-Фейни активно впроваджували новітні технології та технічні досягнення,

адаптуючи їх до специфіки місцевості. До жовтневих подій 1917 року сім'я мала велику кількість земельних наділів, що включали більше ніж десять великих маєтків у Таврійській та Херсонській губерніях. Окрім цього, вони також мали маєток Налібоки у Віленській губернії та маєток Любча на кордоні Білорусі й Польщі [13].

Вплив Фальц-Фейнів на економіку регіону проявлявся через розвиток власних господарств і підприємств, які значно підвищували економічні показники. Як крупні поміщики, вони орієнтувалися на розвиток товарного і промислового вівчарства. У їхніх помістях активно зростали різні галузі сільського господарства, включаючи вівчарство, вирощування великої рогатої худоби, конярство, свинарство та птахівництво, а навіть верблюдарство. Коні та велика рогата худоба Фальц-Фейнів здобули популярність не лише в Україні, але й по всій Російській імперії. Тварини, яких розводили на цих підприємствах, отримували високі відзнаки на міжнародних, загальнонаціональних та регіональних виставках, що свідчить про їхню якість. Їхнє потомство продавалося за доволі високою вартістю, забезпечуючи значні прибутки родині.

На початку ХХ століття господарство Фальц-Фейнів частково переорієнтувалося на землеробство, але навіть у цій галузі вони швидко досягли високих результатів. Родина проводила експерименти зі сівозмінами, обираючи найоптимальніші для регіону варіанти. Система їхнього господарства була перелоговою, що забезпечувало суворе чергування культур. Завдяки цьому Фальц-Фейни могли збирати високі урожаї, що підкріплювало їхній статус успішних землевласників і меценатів у регіоні [29].

Для ведення масштабних господарств родини Фальц-Фейнів була потрібна велика кількість працівників. У їхніх маєтках працювали як постійні, так і сезонні робітники. Постійні працівники разом зі своїми сім'ями проживали на території економії, отримували заробітну плату,

користувалися угіддями та мали соціальні гарантії. Наприклад, їм надавалась медична допомога в лікарнях економій і фельдшерами, при цьому платня зберігалася навіть під час хвороби. Діти робітників отримували освіту в спеціально організованих школах, що підкреслювало гуманний підхід родини до своїх працівників.

На садибах Фальц-Фейнів також діяли окремі крамниці, де аграрна продукція для працівників реалізовувалася за мінімальними цінами, зберігаючи високу якість. Для робітників і службовців будувалися комфортні квартири, а для неодружених - казарми. Заробітна плата визначалась залежно від статі, віку та характеру роботи. Наприклад, у Асканії-Нова чоловіки отримували в середньому 130 крб., тоді як жінки - 65 - 67 крб. Тимчасові працівники, які зазвичай наймалися на каховському ярмарку, працювали на літніх та осінніх сільськогосподарських роботах [13].

Ставлення до сезонних працівників також було людським: для них створювались необхідні санітарні умови та забезпечувалось житло. Заробітна плата сезонного працівника в середньому становила 60 - 65 крб.. для чоловіків і 35-40 крб. для жінок, підлітків не залучали до роботи. Деякі види сільськогосподарських робіт оплачувалися за підрядними ставками. Наприклад, у маєтку Преображенка оранка однієї десятини землі коштувала 1 крб. 75 коп., а боронування після першої оранки—1 крб. 50 коп., а скошування та зв'язування однієї десятки—4 крб. У зимовий період іноді потребувалися додаткові працівники, хоч і в обмеженій кількості, при цьому зимові заробітки майже не різнилися від літніх. Виплата заробітної плати в садибах, скоріше за все, до початку ХХ століття здійснювалася за допомогою жетонів власного карбування.

Уся діяльність родини Фальц-Фейнів в аграрному секторі базувалася на новітніх досягненнях науки і техніки. Вони одними з перших впровадили безліч сільськогосподарських машин, таких як сівалки, молотарки, трактори та інші. Ці машини підлягали тестуванню

та вдосконаленню відповідно до специфіки місцевих умов, що сприяло підвищенню ефективності сільського господарства. Фальц-Фейни стали піонерами у використанні новинок сільськогосподарської техніки провідних виробників, серед яких були такі компанії, як «Рустон-Проктор», «Ланц», «Флейшер», «Сакк», «Гена» та інші.

Представники роду також активно долучалися до наукових досліджень, які сприяли розвитку сільського господарства. Вони першими спробували вирішити проблему епідемії сибірської виразки, що загрожувала багатьом господарствам, а також впровадили штучне запліднення в кінорозведенні у своїх маєтках. Ця інновація була реалізована відомим науковцем, професором І.І. Івановим, в Асканії-Нова і згодом стала популярною в інших господарствах краю.

Фальц-Фейни також володіли кількома промисловими підприємствами, які переважно займалися переробкою продукції з власних економій. Серед таких підприємств були цегельно-черепичні заводи, борошномельні млини та лісопилки. Найвідомішою стала фабрика консервів С.Б. Фальц-Фейн.

Розвиток сільського господарства та промисловості не міг відбуватися без належної інфраструктури зв'язку та комунікацій. Саме з цієї причини Фальц-Фейни активно залучилися до процесу телефонізації своїх садиб. Вони відкривали поштові контори, обладнували їх телеграфами і забезпечували зв'язок між своїми економіями. Крім того, на всіх маєтках функціонували станційні пункти, де видавалися коні з поштових станцій. Впровадження пошти та телефонних ліній значно покращило комунікацію в регіоні, підвищуючи рівень життя навколишніх територій і сприяючи розвитку економіки [13].

Транспорт був ще однією важливою статтею витрат родини Фальц-Фейнів, і вони стали одними з перших, хто впровадив автомобілі, як легкові, так і вантажні. Поява автомобілів значно покращила та прискорила транспортний зв'язок між їхніми маєтками, що дало змогу

ефективніше організувати господарську діяльність. Фальц-Фейни також активно займалися питанням проведення залізничної гілки у своєму регіоні, що, хоча й відповідало їхнім особистим інтересам, все ж відкрило нові можливості для розвитку і поліпшення сполучення в краї. Вершиною їх транспортного забезпечення було заснування приватного порту Хорли, який за кілька років перетворився на одного з найбільших експортерів зерна на Чорному морі, приваблюючи удна з прапорами провідних торговельних країн.

Окрім експорту, порт Хорли займався пасажирськими перевезеннями, для чого було створено спеціальне пароплавання з представництвом в Одесі. Фальц-Фейни завжди цікавилися новими перспективними напрямками, і одним з таких напрямів була авіація. Ол. Ол. Фальц-Фейн, один з представників роду, став піонером у цій галузі, розробляючи нові моделі аеропланів. Його уміння і навички, набуті під час пробних польотів, знадобилися йому під час Першої світової війни, коли він знаходився організував швидкий зв'язок між командуванням армією та оточеною частиною, рятуючи її від оточення.

Величезні прибутки родини також спрямовувалися на добродійність, що охоплювала багато аспектів суспільного життя. Фальц-Фейни ніколи не жалкували коштів для підтримки своїх земляків у сферах освіти та медицини, організовуючи нічліжки та притулки. Члени сім'ї неодноразово обиралися опікунами різних установ і щороку надавали фінансову підтримку цим організаціям. Вони були почесними та дійсними членами багатьох благодійних організацій, а також активно підтримували дитячі притулки та освітні заклади.

Крім того, Фальц-Фейни грали важливу роль як попечителі різноманітних громадських закладів, таких як лікарні та прогімназії. Їхня діяльність у благодійності та підтримці освіти залишила помітний слід у розвитку суспільства, підтверджуючи їхній статус не лише як успішних підприємців, а й як відповідальних членів громади. Таким

чином, добродійність Фальц-Фейнів стала важливою складовою їхньої спадщини, впливаючи на життя багатьох людей у регіоні [13].

Представники роду Фальц-Фейнів неодноразово проявляли підтримку населення в тяжкий час. До прикладу, у 1891 році Ф.Е. Фальц-Фейн передав 1.000 пудів жита, а С.Б. Фальц-Фейн – 2.000 пудів для допомоги голодуючим у Дніпровському повіті. Ці випадки не були одиничними в історії родини. Фальц-Фейни також надавали допомогу земським організаціям, зокрема у 1900 році, коли Ф.Е. Фальц-Фейн безкоштовно надав земельну ділянку площею 5 десятин для створення третього розплідника в Дніпровському земстві.

Вклад Фальц-Фейнів у соціально-економічний розвиток регіону був значним, визнаний на державному рівні: майже всі представники родини отримали спадкове дворянство від Російського імператора. Аналіз їх участі в суспільній і політичній діяльності Півдня України свідчить про їх активність і зацікавленість у різних питаннях суспільного життя. Вони були активістами як прибуткових організацій, так і тих, що сприяли покращенню політичної, соціальної та економічної ситуації в регіоні.

Фальц-Фейни також займалися охороною навколишнього середовища, виступаючи організаторами й членами природоохоронних товариств. Як гласні губернських і повітових земських зборів, вони не були мовчазними свідками, а активно висловлювали пропозиції стосовно розвитку сільського господарства у Таврійській та Херсонській губерніях [13].

Крім того, вони підтримували соціальні перетворення, виступаючи за відкриття нових шкіл і училищ, вносячи благодійні пожертвування на потреби навчальних закладів, покращуючи медичне обслуговування, ініціюючи дослідження та виявляючи зацікавленість у проблемах людей різних віросповідань і національностей. Таким чином, Фальц-Фейни

справді залишили помітний слід у розвитку свого регіону, поєднуючи успішну господарську діяльність із соціальною відповідальністю.

Активність Фальц-Фейнів у земських зборах та їх популярність серед місцевого населення призвели до обрання В.Е. Фальц-Фейн був членом Державної Думи Російської імперії III скликання. Він активно голосував з різноманітних питань і підписував законодавчі проекти, які сприяли змінам у суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни. В.Е. Фальц-Фейн також був членом чотирьох думських комісій, а в продовольчій комісії під час перших двох сесій виконував обов'язки секретаря.

Визнання Фальц-Фейнів серед населення також підтверджується їх вибором на посади мирових суддів, що не приносило прибутків, але слугувало засобом встановлення справедливості в регіоні через їхній авторитет.

Фальц-Фейни були зразковими господарниками і активними учасниками природоохоронних та сільськогосподарських організацій. Вони виступали як дійсні члени, ділилися своїми напрацюваннями у сільському господарстві та природокористуванні, часто запрошуючи до співпраці.

Фальц-Фейни також проявляли значну суспільно-спортивну активність, будучи піонерами спорту в регіоні. Їхня участь в спортивних клубах Таврійської та Херсонської областей не лише доставляла їм радість, але й сприяла налагодженню корисних знайомств у бізнесі [29].

Члени родини захоплювалися полюванням, яхтовим спортом, брали участь у скачках, були членами Одеського аероклубу, Одеського автомобільного товариства, Товариства велосипедистів-любителів та сприяли фізичному вихованню дітей. Таким чином, Фальц-Фейни стали важливими фігурами у суспільному житті Півдня України, поєднуючи господарську діяльність з активною участю в суспільстві.

Асканія-Нова є своєрідною «візитною карткою» роду Фальц-Фейнів, відзначеною своїм внеском у наукові дослідження та розвиток сільського господарства. Завдяки зусиллям Ф.Е. Фальц-Фейна це господарство перетворилося на центр наукових досліджень у таких сферах, як акліматизація, гібридизація, штучне запліднення та одомашнення диких тварин. Тут проводилися експерименти з кільцювання птахів і селекції тварин, а також виводилися нові породи [13].

На базі заповідника відкрили метеорологічну станцію, зоотехнічну та фото-лабораторію, бібліотеку, музей і навіть майстерню для виготовлення чучел. Ботанічний сад досліджував особливості розведення різних видів дерев і кущів, завезених з різних місць регіонів, демонструючи своїм дизайном унікальність.

Заповідування ділянок цілинного степу стало особливою сторінкою в історії Асканії-Нова. Спостереження та дослідження цих ділянок дозволили визначити умови, які впливають на рослинність, а також фактори, що унеможливають повернення степу до первісного вигляду.

Заповідник став основою для створення двох великих науково-дослідних інститутів: Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та інституту тваринництва степових районів.

Комплексний аналіз діяльності Фальц-Фейнів за столітню історію їхньої роботи на Півдні України свідчить про значний внесок у розвиток господарства, а також соціальну і суспільно-політичну активність, що сприяла підвищенню рівня життя населення Таврійської та Херсонської губерній. Вони були активними учасниками просвітянських, соціальних, культурних і спортивних рухів, прагнучи впроваджувати новітні досягнення науки та техніки в регіоні.

Таким чином, результати аналізу діяльності відомих підприємців та їх внеску у розвиток українських земель кінця XIX – початку XX

століття підкреслюють їх суттєвий вплив на економічний та соціальний розвиток регіону. Ці підприємці не лише інвестували в сільське господарство та промисловість, але й активно модернізували виробництва, впроваджуючи нові технології.

Соціальна відповідальність була важливою складовою їхньої діяльності: багато з них підтримували проекти в сфері освіти та медицини, що підвищувало рівень життя населення та сприяло розвитку соціальної інфраструктури. Завдяки відкритості до інновацій, вони запроваджували нові рішення, які істотно вплинули на аграрний сектор і промисловість.

Створення нових робочих місць стало ще одним позитивним наслідком їхньої підприємницької діяльності, що допомогло знизити рівень безробіття в регіоні. Крім того, підприємці заклали основи для подальшого розвитку бізнес-середовища в Україні, формуючи традиції, які збереглися й до наших днів.

Активність підприємців у різних сферах сприяла формуванню громадянського суспільства, адже вони брали участь у соціальних і культурних проектах, що підвищувало громадську свідомість. Отже, підприємці кінця XIX – початку XX століття стали важливими агентами змін, заклавши основу для подальшого розвитку українських земель та формування сучасного суспільства.

2.3. Гендерний аспект

Наприкінці XIX – початку XX століття українське підприємництво зазнало значних змін в умовах швидкої індустріалізації та економічних перетворень. На тлі цих процесів відбувалося залучення нових соціальних груп, серед яких були й жінки, до підприємницької діяльності. Хоча підприємництво традиційно вважалося чоловічою сферою, жінки поступово здобували свої позиції у торгівлі, ремісництві

та інших галузях. Ця тема є особливо цікавою з огляду на те, як змінювалося місце жінки в економічному житті того часу.

У другій половині XIX – на початку XX століття в Україні, як і загалом у межах Російської імперії, значно посилюлися процеси економічної модернізації та соціальних змін. Паралельно з цим відбувалися зміни в становищі жінок у різних сферах суспільного життя. Західноєвропейський феміністичний рух, який поширився на українські землі внаслідок європеїзації суспільства, суттєво вплинув на цей процес. Соціальні потрясіння пореформеного періоду привели до різноманітних прикладів розширення прав жінок, зокрема в питаннях вибору професії, доступу до освіти, включно з вищою освітою. Економічна політика російського уряду, що спрямовувалася на розвиток вітчизняної економіки, стимулювала подальший прогрес ринкових інститутів. Одним із ключових результатів цих змін став стрімкий розвиток приватного підприємництва, зокрема й жіночого бізнесу. За приблизними підрахунками, на кінець XIX століття частка українських жінок у підприємницькій сфері сягала 15-20%, що відіграло важливий внесок у модернізацію як України, так і всієї Російської імперії. Українські жінки прагнули подолати гендерні обмеження, намагаючись досягти успіху та високого соціального статусу, підтверджуючи свої можливості в різних галузях економічної діяльності [5].

Правовий статус жінки в пореформеній Україні відзначався тим, що, виконуючи традиційні соціальні ролі дружини, матері та господині, жінка одночасно могла мати самостійний статус як власниця та керівник підприємства. Наприклад, вона могла займатися кустарним виробництвом і торгівлею текстильними виробами, залишаючи весь прибуток собі. Вагомий вплив на формування значного прошарку жінок-підприємців мало шлюбне законодавство, яке встановлювало принцип роздільності майна між чоловіком і жінкою. За законами Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття, кожна жінка мала

право володіти власністю, отриманою шляхом купівлі, подарунків, спадщини чи інших законних методів. Ця система дозволяла жінкам бути майново незалежними. Проте, в особистих правовідносинах вони залишалися під юридичною залежністю від чоловіка або батька. Зокрема, дружина не мала права жити окремо від чоловіка, влаштовуватися на роботу або давати векселя без його згоди, як і домагатися розлучення. Цей правовий парадокс спричинив відмінність української моделі жіночого підприємництва від європейської, оскільки регулювання прав жінок мало інший характер. Це значно впливало на економічну активність жінок, особливо у невеликих містах і селах, та їхню роль у підприємницькій діяльності.

Варто зауважити, що динаміка залучення жінок до економічного життя в другій половині XIX – на початку XX століття суттєво відставала від аналогічних показників серед чоловіків. Це було зумовлено кількома факторами, зокрема традиційною роллю жінки в провінційному суспільстві, недостатньою освітою та професійною підготовкою, низьким рівнем фінансової грамотності та відсутністю соціальних контактів. Підприємницька ідентифікація жінок базувалася на таких аспектах: усвідомлення важливості самореалізації незалежно від віку; переконання, що підприємництво є засобом самоствердження в суспільстві та можливістю досягти успіху на рівні з чоловіками; розуміння високого ступеня відповідальності, ризиків і напруги, пов'язаних із управлінською діяльністю; бажання використовувати досягнення в бізнесі для реалізації сімейних цінностей; бачення підприємництва як форми активної життєдіяльності. Протягом цього періоду сотні жінок скористалися своїм законним правом на ведення комерційної діяльності нарівні з чоловіками, увійшовши до числа економічно активного населення. Основним стимулом для цього став контроль над власністю, який надавав жінкам незалежність у розпорядженні своїм майном та управлінні бізнесом. Це також

дозволяло їм активно співпрацювати з членами родини, зокрема досвідченими синами. В Україні жінки, особливо вдови, часто перетворювалися на фактичні глави господарств і зберігали підприємницькі традиції в межах родинних династій [5].

В Україні жінки-підприємці, в основному, займалися малим торгівлею та промисловим виробництвом. Вони володіли невеликими, іноді середніми підприємствами, такими як водяні млини, скляні, цегельні, крохмальні, свічкові, шкіряні, хімічні, винокурні та пивоварні заводи. Однак жінки рідко ставали частиною менеджменту великих промислових підприємств. У сфері торгівлі жінки-підприємці переважно працювали у роздрібній торгівлі продуктами харчування, такими як хліб, молочні продукти, риба, м'ясо та ковбасні вироби. Також чимало жінок торгували непродовольчими товарами, зокрема галантереєю, шкіряними виробами, тютюном тощо.

Спочатку жінки відкривали невеликі роздрібні крамниці, але з часом, у відповідь на зміну ринкових умов, розширювали свій бізнес, відкриваючи магазини. Ці магазини, орієнтовані на платоспроможних клієнтів, мали більші приміщення, були обладнані відповідно до потреб того часу, пропонували ширший асортимент товарів і надавали кращий сервіс. Однак, продукти харчування та дешеві товари українці все ще купували у менших крамницях. Більшість роздрібних підприємств була орієнтована на місцевий ринок і обслуговувала конкретних споживачів, часто в межах одного району [26].

Оптові операції за участі жінок-підприємців були рідкісними та зазвичай обмежувалися разовими угодами. Власниці невеликих магазинів або самостійно вели бізнес, або контролювали роботу своїх працівників, які отримували фіксовану зарплату або відсоток від прибутку. В магазинах часто працювали найняті менеджери, відповідальні за управління закладом.

Хоча більшість жінок у торгівлі займалися лише роздрібною торгівлею, дехто досягав значних успіхів, очолюючи великі торгові мережі. Це було можливим завдяки законодавству Російської імперії, яке дозволяло жінкам вести масштабну комерційну діяльність. За законами, після смерті чоловіка-власника бізнесу, його вдова або незаміжня дочка могла успадкувати та керувати справами фірми, якщо не було чоловічих спадкоємців. Навіть при наявності дорослих і досвідчених синів, часто вдови формально і фактично залишалися на чолі бізнесу.

У другій половині XIX — на початку XX століття жіноче підприємництво в Україні розвивалося і в виробничій сфері, яка була пов'язана з виготовленням специфічних виробів. Однією з найпоширеніших форм жіночої підприємницької діяльності залишалися кустарні промисли та ремесла, що були здебільшого організовані у вигляді малих промислових підприємств. Ці підприємства часто мали домашній або сімейний характер. Після скасування кріпосного права та запровадження ліберальних реформ, що сприяли розвитку кустарної промисловості, відкрилися нові можливості для трансформації традиційних жіночих кустарних промислів і ремесел у ринкову та соціокультурну площину.

З цього часу на території українських губерній почали з'являтися значні осередки жіночих ремесел, які здобули визнання як в Україні, так і за її межами. Ці ремесла не тільки входили до кустарної промисловості, а й становили важливу частину народного мистецтва. Їхньою відмінною рисою було поєднання традицій з творчою імпровізацією, а також рукотворний характер виробів і високий рівень професійної майстерності майстринь-підприємців. Формування організаційно-виробничих та художніх традицій жіночих кустарних промислів і ремесел в Україні розпочалося ще до реформ цього періоду [5].

Феноменальність України, яка дала європейській цивілізації значну кількість високорозвинених жіночих ремесел, пояснюється насамперед багатими етнокультурними традиціями українського народу. Жіночі малі підприємства другої половини XIX початку XX століття слід розглядати як складову багатогранної української культури. Відродження та розвиток цих ремесел стали важливим інструментом збереження української культурної ідентичності в контексті національного відродження.

Українські майстрині, зайняті виготовленням тканин, килимів, кошиків, гончарних виробів та інших товарів, прагнули зберегти національну спадщину, популяризувати українську культуру й передати традиції наступним поколінням. Вони демонстрували, що український народ володіє багатовіковою культурною спадщиною й самобутньою виробничою традицією, яка була визнана на світовому рівні. Саме через ремесла й дрібне підприємництво реалізовувалися ідеї національного відродження, що стало важливим фактором етнокультурної трансформації в цей період.

Процес змін у соціальному та професійному статусі жінок відбувався найактивніше у великих губернських містах, де жінки мали важливе значення в соціально-культурному житті. У містах мешкала еліта суспільства — аристократія, фінансові та промислові кола, інтелігенція — і тут жіноча активність мала більше можливостей для розвитку. Жінки з губернських міст значно відрізнялися від своїх провінційних ровесниць, що жили в умовах патріархальних традицій [5].

Однак навіть у багатьох повітових центрах спостерігалось поєднання столичних тенденцій зі збереженням традиційних гендерних установок. Дружини купців у невеликих містечках і селах не лише сприяли економічному розвитку, а й активно підтримували гуманітарні ініціативи, впливаючи на суспільне життя українського народу.

Софія Фальц-Фейн, представниця родини німецьких колоністів, стала однією з перших жінок-підприємниць на півдні України. Її родина відігравала важливу роль у розвитку сільського господарства, особливо в Херсонській губернії. Софія продовжила справу свого чоловіка, володіючи та розвиваючи маєток Асканія-Нова, який став провідним центром вівчарства та природознавства. Завдяки її підприємницьким здібностям, маєток перетворився на зразкову аграрну колонію, де впроваджувалися новітні методи ведення сільського господарства. Фальц-Фейн зробила вагомий внесок у створення заповідника, що згодом став відомим на весь світ. Вона не лише керувала господарством, а й активно займалася благодійною діяльністю, підтримуючи місцеву громаду та сільські школи. Її приклад демонструє, як жінки могли досягати успіху в традиційно чоловічих сферах.

Христина Алчевська, відома українська освітянка та громадська діячка, також робила значний вплив на економічну та соціальну сферу свого часу. Вона заснувала приватну жіночу школу у Харкові, яка давала змогу дівчатам отримувати повноцінну освіту, що на той час було рідкістю. Алчевська не лише підтримувала освітні проекти, але й була активною у питаннях жіночого підприємництва, розуміючи важливість економічної незалежності для жінок. Її діяльність створила передумови для розвитку жіночого бізнесу, адже завдяки її зусиллям жінки мали можливість здобувати освіту, що ставала фундаментом для подальшої підприємницької діяльності. Алчевська активно підтримувала ідею самостійності жінок та їх права на професійну реалізацію.

Українські жінки, зайняті в підприємстві, активно долучалися до громадської та викладацької діяльності, підтримуючи виховні заклади, училища і гімназії. Вони часто займалися благодійністю, ставали членами благодійних товариств, організовували школи та притулки для малозабезпечених, демонструючи свій патріотизм і любов до України. Участь жінок у ході українського національного

відродження, популяризація української культури й мови, формування етнокультурної інфраструктури в містах і селах значно сприяли розвитку національної свідомості.

Таким чином, в умовах реформування в Україні у другій половині XIX та на початку XX століття змінювалися суспільні відносини, а роль жінок у суспільстві визначалася новими соціальними функціями. Жінки активно залучалися до різних видів діяльності, зокрема в підприємстві, що підкреслювало гендерний аспект ринкових відносин. Розгортання жіночого підприємництва створювало можливості для модернізації української економіки, підтверджуючи значення жінок як вирішального чинника суспільного виробництва.

Дослідження розвитку жіночого підприємництва в Україні висвітлює активізацію модернізаційного процесу в цей період. Жіноче підприємство стало важливим елементом соціально-економічного, суспільно-політичного й етнокультурного життя, а також ідентифікатором українського національного відродження.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА КІНЦЯ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

3.1. Місце теми у шкільному курсі історії

Тема українського підприємництва кінця ХІХ століття та на початку ХХ століття століття займає важливе місце в навчальному курсі історії України для 9 класу, оскільки вона відображає складні соціально-економічні зміни, які відбувалися в Україні в період після скасування кріпосного права. Цей період став часом нових можливостей для українців, особливо для тих, хто вирішив зайнятися підприємницькою діяльністю.

У розділі, присвяченому українським землям у складі Російської імперії, учні мають можливість ознайомитися з ключовими історичними подіями, такими як аграрні реформи 1861 року, які сприяли розвитку економіки і підприємництва. Скасування кріпосного права відкривало нові горизонти для селян, які мали змогу займатися власною справою та працювати на ринку.

Важливою складовою цієї теми є вивчення малих промислових підприємств, кустарних промислів і ремесел, що стали основою українського жіночого підприємництва. У програмі зазначено, що жінки, які працювали в цій сфері, не лише забезпечували свої сім'ї, але й сприяли розвитку національної ідентичності через збереження традиційних ремесел [6].

Програма також акцентує на тому, що українські підприємці активно залучалися до процесів індустріалізації та урбанізації, які відбувалися в Україні. Залізничне будівництво, розвиток міст і торгівлі сприяли формуванню нових соціальних структур та зміні соціального статусу жінок і чоловіків у суспільстві.

У процесі навчання учні досліджують вплив інтелігенції на розвиток українського підприємництва. Різночинна інтелігенція, яка в той час активно пропагувала українську мову та культуру, відіграла важливу роль у формуванні підприємницької активності, залучаючи нові ідеї та інновації до економічного життя [9].

Також важливим аспектом є роль жінок у підприємстві. Учні вивчають діяльність жінок, які не тільки займалися підприємницькою діяльністю, але й активно брали участь у громадському житті, доброчинності, а також у культурних акціях, спрямованих на відродження української національної ідентичності.

Під час вивчення теми учні аналізують матеріали, що висвітлюють проблеми і досягнення підприємництва того часу. Зокрема, це можуть бути статистичні дані, документи, свідчення сучасників, що допомагають краще зрозуміти соціально-економічний контекст.

Окрему увагу слід звернути на дослідження відносин між підприємцями та найманими робітниками. Учні розглядають соціальні конфлікти, пов'язані з трудовими відносинами, та наслідки для розвитку підприємницької діяльності в Україні.

Тема підприємництва в кінці XIX століття та на початку XX століття відзначається важливою для розуміння не лише економічних процесів, але й соціально-культурних змін. Це дозволяє учням глибше усвідомити, як підприємництво сприяло розвитку української культури і збереженню національної самобутності в умовах імперського гніту [9].

Досліджуючи цю тему, учні отримують можливість співвіднести історичні події з сучасними реаліями, що формує у них критичне мислення і розуміння важливості підприємницької діяльності для суспільства. Вони вчаться аналізувати історичні факти, визначати причини і наслідки, а також оцінювати внесок українських підприємців у розвиток країни.

Останнім часом зростає інтерес до вивчення жіночого підприємництва, що стає важливим аспектом у сучасному освітньому процесі. Це підкреслює значущість історії підприємництва для формування гендерної рівності та підтримки жінок у бізнесі.

Завершуючи навчання з цієї теми, учні отримують цінні знання та навички, які можуть бути корисними в їхньому особистому та професійному житті. Вони стають більш свідомими громадянами, які розуміють історію своєї країни та її культурні надбання.

Таким чином, тема українського підприємництва кінця ХІХ — початку ХХ століття в навчальному курсі історії України для 9 класу є не лише академічним питанням, але й важливим елементом формування національної свідомості та патріотизму в молоді.

3.2. Методичні рекомендації для розкриття соціально-економічних відносин Нової доби

Розгляд соціально-економічних відносин в Україні в останні десятиліття ХІХ століття та на початку ХХ століття є важливим елементом для розуміння історичних процесів, які формували сучасну українську ідентичність. Цей період характеризується бурхливими змінами в економіці та суспільстві, які безпосередньо вплинули на розвиток країни. Тому важливо не лише передати учням фактичні знання, а й допомогти їм усвідомити взаємозв'язки між економічними реформами, соціальними змінами та культурним розвитком. Методика викладання цієї теми повинна бути багатогранною, аби забезпечити всебічне розуміння учнями соціально-економічних процесів. Вчитель повинен використовувати різноманітні методи та форми роботи, що сприятимуть активному залученню учнів у навчальний процес.

Вивчення українського підприємництва в цей період відкриває нові горизонти для розуміння економічного життя країни.

Підприємництво стало важливим чинником соціально-економічного розвитку, адже багато українських підприємців почали створювати підприємства, які стали основою для подальшої індустріалізації. Учням варто розглянути діяльність підприємців того часу, їхній внесок у розвиток різних галузей, таких як сільське господарство, промисловість та торгівля. Це допоможе учням усвідомити, як українське підприємництво сприяло не лише економічному зростанню, а й формуванню національної ідентичності. Вчителю слід звернути увагу на різноманітні форми підприємництва, що існували в Україні, від малих сімейних підприємств до великих фабрик, що підкреслює різнобічність підприємницької діяльності.

Використання лекційних методів дозволяє вчителю систематизувати інформацію та подати її в чіткій і структурованій формі. При цьому лекції можуть бути доповнені мультимедійними презентаціями, які ілюструють важливі економічні процеси, такі як індустріалізація та розвиток підприємництва. Важливо акцентувати увагу на ключових датах та подіях, що стали знаковими для підприємницької діяльності в Україні. Додавання питань для обговорення під час теоретичної частини уроку стимулює учнів до критичного мислення, дозволяє їм активно залучатися до процесу навчання. Лекції можуть стати відправною точкою для подальших обговорень та досліджень у малих групах.

Організація учнів у групи для роботи над конкретними аспектами теми є ще одним ефективним методом. Кожна група може досліджувати певні питання, такі як роль аграрних реформ або розвиток підприємництва в Україні, а потім презентувати свої результати класу. Це не лише сприяє розвитку комунікативних навичок, але й дозволяє учням вчитися від інших. Обговорення в групах створює атмосферу співпраці і взаємодопомоги, де учні можуть висловлювати свої ідеї і

думки. Додатково, підготовка презентацій допомагає розвивати навички публічних виступів та самостійної роботи.

Використання інтерактивних методів, таких як мозковий штурм або дискусії, стимулює активність учнів та заохочує їх до обговорення важливих питань. Наприклад, вчитель може задати питання про причини та наслідки розвитку українського підприємництва, що відбувалося в той період, і дозволити учням висловити свої думки та ідеї. Це формує атмосферу відкритості та залученості, де кожен учень відчуває свою важливість. Інтерактивні методи сприяють розвитку критичного мислення та аналізу інформації, що є важливими навичками в сучасному світі. Участь в обговореннях також сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу.

Аналіз історичних документів, статей та свідчень очевидців є надзвичайно важливим для глибшого розуміння теми, особливо коли йдеться про підприємницьку діяльність. Вчитель може підготувати набори документів, які ілюструють розвиток підприємництва, і запропонувати учням обговорити їх у малих групах. Це дозволяє учням самостійно дістатися до важливих висновків, ґрунтуючи свої знання на первинних джерелах. Дослідження документів не тільки підвищує інтерес до історії, а й розвиває навички критичного аналізу. Учні можуть навчитися ставити запитання, досліджувати контекст і формувати власну точку зору на основі отриманих даних.

Проектна діяльність може стати ще одним важливим інструментом у навчанні теми соціально-економічних відносин, зокрема українського підприємництва. Учні мають можливість займатися дослідницькими проектами, аналізуючи конкретні аспекти питання, такі як вплив підприємництва на економічний розвиток України чи роль підприємців у суспільстві. Це не лише сприяє розвитку самостійності, а й формує навички планування та організації роботи. Презентація проектів перед класом дозволяє учням демонструвати свої досягнення та обмінюватися

знаннями з однокласниками. Проекти можуть також включати елементи творчості, наприклад, створення візуальних матеріалів або драматичних сцен, що підвищує інтерес до навчання.

Важливим елементом уроку є використання наочних матеріалів, таких як карти, графіки, таблиці та діаграми, щоб проілюструвати розвиток підприємництва. Вони допомагають візуалізувати дані та спрощують розуміння складних соціально-економічних процесів, пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Наприклад, картографічне відображення підприємств в Україні може допомогти учням усвідомити географічні аспекти розвитку економіки. Такі наочні матеріали роблять уроки більш динамічними та цікавими, заважаючи учням відволікатися. Вчитель може заохочувати учнів самостійно створювати графіки або діаграми для узагальнення інформації про підприємницькі успіхи в Україні, що підвищує їхню зацікавленість у темі.

Впровадження рольових ігор і симуляцій є інноваційним підходом до навчання, що дозволяє учням зануритися в історичні події та ситуації, пов'язані з підприємництвом. Наприклад, учні можуть виконувати ролі різних підприємців, які діяли в той час, що дає змогу досліджувати їхні інтереси, виклики та досягнення. Цей метод сприяє розвитку критичного мислення та емпатії, адже учні вчаться бачити ситуацію з різних точок зору. Рольові ігри також можуть використовуватися для аналізу бізнес-конфліктів і взаємодії між підприємцями та робітниками, що є важливим аспектом соціально-економічних відносин. Завдяки цьому учні отримують можливість не лише засвоїти матеріал, а й відчувати себе частиною історії.

Використання відео- та аудіоматеріалів, документальних фільмів та інтерактивних платформ може значно підвищити ефективність навчання, особливо коли мова йде про українське підприємництво. Такі ресурси надають учням можливість отримати нові знання в доступному форматі, що робить процес навчання більш цікавим і динамічним.

Залучення сучасних технологій дозволяє вчителю зосередитися на інтерактивності та залученні учнів у процес вивчення. Відеоматеріали можуть ілюструвати успішні приклади українських підприємців, а також показувати реальні історичні події, що підвищує їхнє розуміння теми. Уроки, в яких використовуються мультимедійні ресурси, стають більш захоплюючими, заохочуючи учнів активно брати участь у обговореннях і задавати питання.

Отже, методика викладання соціально-економічних відносин кінця XIX – початку XX століття повинна бути різноманітною та інтерактивною, з особливим акцентом на українське підприємництво. Залучення учнів у процес навчання через різні методи сприяє їхньому глибшому усвідомленню матеріалу. Це не лише дозволяє їм засвоїти фактичні знання, але й розвиває важливі навички, які стануть у нагоді в майбутньому. Вчитель, використовуючи інноваційні підходи, може створити активне середовище навчання, де учні відчують себе залученими та мотивованими. Таким чином, викладання цієї теми стане не лише важливим етапом у навчанні історії, а й формуватиме у молодого покоління свідоме ставлення до історії своєї країни та її економічного розвитку.

3.3. Методи формування ставлення щодо позитивного впливу підприємництва на розвиток українських земель на прикладах історії успіху українських родин підприємців

Урок, присвячений українським підприємцям кінця XIX – початку XX століття, починається з організаційного моменту, в якому вчитель створює атмосферу відкритості та готовності до роботи. Цей етап включає в себе привітання учнів, коротке введення в тему та епіграф, що нагадує про важливість добрих справ у суспільстві. Вчитель звертає увагу на значення благодійності та меценатства в українській історії, що

формує контекст для подальшої дискусії. За допомогою епіграфа учитель намагається налаштувати учнів на роздуми про позитивний внесок підприємців у розвиток культури та освіти. Цей підхід допомагає учням відчувати особисту причетність до теми, що стимулює їх інтерес до навчання. Важливо, щоб учитель акцентував увагу на унікальності українських меценатів, які в період економічних змін підтримували не лише бізнес, але й культурні ініціативи. Створення позитивного настрою є необхідним для успішного засвоєння нової інформації. Таким чином, перший етап уроку закладає основи для подальшої роботи, налаштовуючи учнів на відкритість і взаємодію. Загалом, вчитель має на меті створити атмосферу довіри, що підвищує готовність учнів до активного навчання.

Актуалізація опорних знань є наступним етапом уроку, де учні активно залучаються до обговорення попередніх знань про період модернізації в Україні. У цей час вчитель проводить фронтальне опитування, що включає запитання про реформи, становище населення та соціальну структуру. Це дозволяє вчителю не лише перевірити знання учнів, а й з'ясувати їхні думки та розуміння теми. Важливо, щоб учитель створив умови для відкритого обміну ідеями, адже це стимулює учнів висловлювати свої думки та міркування. Участь у дискусії допомагає учням усвідомити зв'язок між історичними подіями та розвитком українського підприємництва. Таке обговорення формує в учнів відчуття спільноти, адже вони можуть ділитися своїми знаннями та ідеями. Крім того, вчитель може заохочувати учнів ставити запитання, що ще більше активізує їхню участь у процесі. Це, в свою чергу, сприяє формуванню критичного мислення, оскільки учні вчаться аналізувати отриману інформацію. Загалом, актуалізація знань дозволяє учням перейти до нової теми з впевненістю та готовністю до поглибленого вивчення.

На етапі мотивації навчальної діяльності вчитель розповідає про важливість меценатства в сучасному контексті, акцентуючи увагу на

позитивному впливі українських підприємців на розвиток культури та освіти. Він підкреслює, що успіхи українських меценатів не лише сприяли зростанню економіки, але й допомагали зберігати та розвивати культурну спадщину народу. Використовуючи конкретні приклади історії успіху, учитель формує у учнів ставлення до підприємництва як до важливого чинника національного розвитку. Це стає можливим через інтерактивні методи, які залучають учнів до обговорення: наприклад, можна провести мозковий штурм, під час якого учні діляться своїми думками про меценатів, яких вони знають. Таке залучення створює емоційний зв'язок між минулим і сучасністю, а також формує усвідомленість про відповідальність кожного за підтримку культури. Важливо, щоб учитель заохочував учнів ділитися своїми думками, адже це сприяє розвитку їхніх комунікативних навичок. Цей етап також є ключовим для формування в учнів усвідомлення того, як бізнес може впливати на суспільство в цілому. Завдяки цьому учні отримують можливість замислитися над своєю роллю в розвитку громади і країни. Загалом, мотивація є важливим елементом, що сприяє зацікавленості учнів до подальшого вивчення теми.

На етапі вивчення нового матеріалу учні обирають один із варіантів роботи: самостійне приготування повідомлень про українських підприємців або робота з історичними документами. У першому варіанті учні представляють свої дослідження, що допомагає розвивати навички публічних виступів і критичного аналізу інформації. Вчитель може надати учням рекомендації щодо джерел інформації, а також надавати їм допомогу під час підготовки. У другому варіанті учитель виступає в ролі провідника, пропонуючи історичні джерела для вивчення та задаючи запитання, які спонукають учнів до глибшого аналізу. Це може включати роботу з архівними матеріалами або іншими документами, що ілюструють діяльність підприємців. Цей етап стимулює активність учнів і сприяє розвитку їхнього критичного мислення, оскільки вони не лише

отримують нову інформацію, а й вчать її осмислювати та обговорювати. У процесі обговорення прикладів діяльності українських меценатів вчитель допомагає учням зрозуміти, як їхні дії вплинули на розвиток культури та суспільства. Це може включати дискусії про важливі культурні проекти, які були реалізовані за підтримки меценатів. Загалом, вивчення нового матеріалу є важливим етапом, яке надає учням знання та навички, необхідні для того, щоб розуміння складної ролі підприємництва в історії України.

Закріплення вивченого матеріалу здійснюється через обговорення ключових питань, що стосуються меценатства та його значення для української культури. Учитель ставить запитання, які спонукають учнів до глибшого осмислення матеріалу та висловлення власних думок. Це дозволяє учням обговорити не тільки факти, але й їх значення, а також розглянути різні точки зору на роль меценатства в історії України. У ході дискусії учні вчать аргументувати свої думки, аналізувати позиції однокласників і формувати власну думку. Учитель може запропонувати учням поділитися своїми особистими прикладами благодійності або меценатства, що також розширить горизонти обговорення. Важливо, щоб вчитель заохочував учнів ділитися своїми висновками, адже це допомагає закріпити знання та розвинути навички комунікації. Цей етап є не лише перевіркою знань, але й можливістю для розвитку критичного мислення та емоційного інтелекту учнів. Під час обговорення учні мають змогу переглянути свої погляди на роль підприємців, що можуть мати позитивний вплив на суспільство. Загалом, закріплення вивченого матеріалу сприяє глибшому розумінню теми та формуванню свідомого ставлення учнів до історії України.

На завершальному етапі уроку підбиваються підсумки, де учитель наголошує на основних моментах, які обговорювалися під час заняття. Це важливий момент для рефлексії, адже учні мають можливість оцінити, чого вони навчилися, і як це знання може бути застосоване в

реальному житті. Вчитель підкреслює значення меценатства в історії України, що допомагає учням зрозуміти, як важливо підтримувати культуру та освіту. Наприкінці уроку учитель пропонує учням домашнє завдання, яке стимулює їх продовжувати досліджувати тему, використовуючи інтернет-ресурси. Цей етап також важливий для розвитку самостійності учнів і заохочення їх до активного пізнання історії. Вчитель може запропонувати учням підготувати короткі есе або проекти про меценатів, які їх зацікавили, що додатково мотивує до самостійного навчання. Завершення уроку є можливістю для учнів висловити свої враження та задати запитання, що допомагає їм закріпити знання та отримати більше інформації. Також важливо підкреслити, що меценатство та підтримка культурних ініціатив залишаються актуальними і в сучасному світі. Цей етап формує у учнів усвідомлення їхньої відповідальності перед суспільством, що, в свою чергу, сприяє їхній активній позиції у майбутньому.

Конспект уроку розміщено у додатку А.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теми «Українське підприємництво кінця XIX – на початку XX століття» можна зробити кілька ключових висновків. В історії України в цей період спостерігається значне зростання підприємницької діяльності, що стало результатом змін у соціально-економічному житті. Підприємці, які діяли в цей час, внесли вагомий вклад у розвиток регіонів, розширення ринків і створення нових робочих місць. Вони не лише сприяли економічному зростанню, а й відігравали важливу роль у формуванні культурних та соціальних структур українського суспільства.

Дослідження історіографії, джерельної бази та методології теми українського підприємництва в кінці XIX – на початку XX століття дозволяє окреслити ключові моменти, які вплинули на формування економічної думки та підприємницької діяльності в Україні. Важливими факторами розвитку національного підприємництва стали реформи, що проводилися в рамках Австрійської монархії, а також інтенсифікація промисловості в Російській імперії. Скасування панщини, промисловий переворот і створення нових економічних структур забезпечили умови для активізації підприємництва, яке стало невід'ємною частиною соціально-економічних перетворень.

Історичні дослідження українського підприємництва виявилися надзвичайно актуальними, зокрема в контексті національного відродження, оскільки підприємці не лише сприяли економічному прогресу, а й активно підтримували культурні та освітні ініціативи. Наукові роботи таких вчених, як М. Грушевський та О. Оглоблін, підкреслюють взаємозв'язок між підприємництвом і національною ідентичністю, що робить їх внесок особливо значущим для розуміння історичного контексту.

Дослідження джерельної бази, включаючи архівні матеріали, статистичні дані та підручники, вказує на різноманітність підходів до

вивчення підприємництва. Ці джерела відкривають доступ до практичного досвіду підприємців, їхніх проблем та стратегій адаптації до змінюваних економічних умов, а також до освітніх методик, що формують уявлення про підприємництво серед молоді.

Серед яскравих прикладів жіночого підприємництва кінця XIX – початку XX століття можна виділити Софію Фальц-Фейн та Христину Алчевську, кожна з яких зробила значний внесок у розвиток української економіки та освіти. Софія Фальц-Фейн успішно керувала аграрним господарством і стала засновницею природоохоронного заповідника, в той час як Христина Алчевська просувала ідеї жіночої освіти, що сприяло подальшому залученню жінок до підприємництва. Їх діяльність продемонструвала, що жінки можуть досягати значних успіхів у різних сферах, тим самим руйнуючи гендерні стереотипи та сприяючи модернізаційним процесам в українському суспільстві.

Отже, тема українського підприємництва наприкінці XIX — на початку XX століття є важливим елементом шкільного курсу історії, оскільки вона не лише відображає економічні зміни, а й сприяє формуванню національної свідомості та розумінню складних соціально-економічних процесів, що відбувалися в Україні. Розуміння історії підприємництва надає учням змогу усвідомити важливість економічних трансформацій для розвитку суспільства та його ідентичності в сучасному світі.

У другому розділі ми розглянули особливості розвитку українського підприємництва в умовах соціально-економічних трансформацій, що відбувалися наприкінці XIX — на початку XX століття. Цей період став вирішальним для становлення національної буржуазії та формування капіталізму в Україні, оскільки підприємці активно адаптувалися до нових економічних реалій, що вимагали інноваційного підходу та врахування національних інтересів. Важливою ознакою цього часу було поєднання економічної діяльності з

культурною відповідальністю, що дозволило підприємцям не лише розвивати бізнес, а й активно сприяти національному відродженню.

Серед найбільш значущих аспектів виділяється розвиток цукрової промисловості, яка стала драйвером економічного зростання, а також зростання банківської системи, яка забезпечила фінансову підтримку підприємництва. Одеса, як ключовий торговий і фінансовий центр, стала символом підприємницького духу того часу, що підкреслює важливість регіональної специфіки в розвитку української економіки.

Кооперативний рух у Західній Україні, незважаючи на політичні обмеження, продемонстрував потенціал для розвитку малого та середнього підприємництва, що слугувало основою для економічної самодостатності українського населення. Підприємці також відігравали активну роль у культурному житті, підтримуючи освітні та культурні ініціативи, що підкреслює їхню соціальну відповідальність.

Діяльність українських підприємців кінця XIX – початку XX століття відіграла вирішальну роль у формуванні культурної та соціально-економічної ідентичності українського народу. Вони не лише забезпечували фінансову підтримку для розвитку освіти, мистецтва і науки, але й активно сприяли збереженню та популяризації української культури в умовах політичного тиску та культурного пригнічення. Фігури, такі як Василь і Платон Симиренки, Богдан Ханенко, Микола та Федір Терещенки, а також представники родини Фальц-Фейнів, виявилися не лише підприємцями, але й меценатами, які залишили незабутній слід в історії.

Їхня діяльність підкреслює важливість взаємозв'язку між бізнесом і культурою, а також відзначає значення благодійності в розвитку громадянського суспільства. Інвестиції у соціальні проекти, такі як лікарні, навчальні заклади та культурні ініціативи, стали основою для підвищення рівня життя та освіти українців. Завдяки цим зусиллям було

закладено фундамент для подальшого розвитку української нації в ХХ столітті.

Важливим є також визнання значення історії і традицій родин, які, попри численні виклики, зуміли залишити яскравий слід у житті українського суспільства. Дослідження їхньої спадщини відкриває нові перспективи для розуміння сучасних соціально-економічних процесів в Україні, адже уроки минулого можуть слугувати важливими орієнтирами у побудові ефективної та справедливої економічної системи сьогодення.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ століття в Україні відбулися суттєві зміни в гендерному аспекті підприємництва, зокрема завдяки впливу індустріалізації та феміністичних рухів. Жінки почали займати активні позиції у різних сферах економіки, що стало значущим кроком до подолання традиційних гендерних бар'єрів. Вони змогли не лише стати підприємницями, але й займатися торгівлею та виробництвом, що свідчить про їхню здатність до економічної самостійності. Попри те, що юридичні обмеження та патріархальні традиції продовжували впливати на їхню діяльність, жінки успішно реалізовували свої права, намагаючись забезпечити своє місце в суспільстві.

Жіноче підприємництво в Україні відзначалося значним розвитком кустарних промислів і ремесел, що не лише сприяло економічному зростанню, а й стало важливим елементом збереження національної культурної спадщини. У великих містах жінки мали більше можливостей для самореалізації, активно беручи участь у суспільному житті, підтримуючи освітні ініціативи та благодійні проекти. Таким чином, вони стали невід'ємною частиною національного відродження, формуючи нові соціальні функції та активно впливаючи на економічний і культурний розвиток країни.

Третій розділ дослідження присвячений методиці викладання теми українського підприємництва кінця XIX – на початку XX століття у шкільному курсі історії, і він підкреслює важливість цього періоду для формування сучасної української ідентичності. Тема підприємництва не лише відображає соціально-економічні зміни, що відбувалися в Україні, але й демонструє значення підприємницької діяльності у розвитку культури, освіти та національної свідомості. Уроки, присвячені цій темі, спонукають учнів до критичного осмислення минулого, формуючи у них розуміння взаємозв'язків між економічними реформами та соціальними змінами.

У методичних рекомендаціях особливо акцентується на різноманітності методів навчання, які допомагають учням активно залучатися до процесу вивчення. Використання інтерактивних форм роботи, групових дискусій, аналізу документів та проектної діяльності сприяє розвитку критичного мислення і комунікативних навичок учнів. Завдяки цьому, учні мають змогу не лише засвоїти фактичні знання, але й усвідомити роль підприємництва у розвитку українського суспільства.

На етапі формування позитивного ставлення до підприємництва учні знайомляться з історією успіху українських підприємців, що сприяє формуванню їхньої національної свідомості. Приклади меценатства в історії підкреслюють, як підприємці впливали на розвиток культури та освіти, і створюють емоційний зв'язок між минулим і сучасністю. Таким чином, уроки, присвячені цій темі, стають не лише навчальними, а й виховними, формуючи у молоді почуття відповідальності за майбутнє своєї країни.

Таким чином, вивчення українського підприємництва кінця XIX – початку XX століття є важливим етапом у навчанні історії, що допомагає формувати свідомих громадян, які розуміють і цінують своє культурне та економічне спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев Ю. М., Вертерел А. Г. Історія України.: Навчальний посібник. К: Каравела, 2004. 256 с.
2. Баханов К.О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти /К.О.Баханов. Харків: Основа, 2005. 126 с.
3. Білоцерківський В. Я. Історія України: навчальний посібник. К: Центр учбової літератури, 2007. 535 с.
4. Бойко О. Д. Історія України. К: ВЦ «Академія», 2001. 656 с.
5. Вановська І. М. Жіноче підприємництво як фактор модернізації України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Збірник 11 наукових праць «Історія та географія» / Харк. нац. пед. університет імені Г. С. Сковороди. Випуск 56. Харків, 2019. С. 22–28.
6. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. (Інтегрований курс). 6 клас. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. 7–9 класи. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 7–9 класи. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. 10–11 класи. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: НREC PRESS, 2022. 260 с.
7. Вступ до методики викладання історії в школі : консп. лекції / уклад. : А.В. Мінаєв, Т.В. Мінаєва. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 20 с.
8. Гадецький М.В., Хлебнікова Т.М. Організація навчального процесу в сучасній школі / М.В.Гадецький, Т.М.Хлебнікова. Харків: Ранок, 2004. 135 с.
9. Гоман, Р. В. Книга для вчителя до курсу «Історія України. 9 клас» : розробки уроків / Р. В. Гоман ; [літ. ред. Мар'яни Тераз ; обкл. Інни Малявської]. Тернопіль : Астон, 2018. 111 с.
10. Горохівський П.І. Методика викладання історії: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Умань, 2013. 294 с.

11. Гриценко А. П. Історія України. 9 клас. Компетентнісно орієнтовані завдання. Посібник для вчителя. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 48 с.
12. Єрмоленко А. О. Усі уроки до курсу «Історія України». 9 клас. / А. О. Єрмоленко, О. П. Мокрогуз. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 254, [2] с. : табл. (Серія «12-річна школа»).
13. Задерейчук А.А. внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток півдня України // Вчені записки Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського. Історичні науки. 2010. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vklad-roda-falts-feynov-v-sotsialno-ekonomicheskoe-i-obschestvenno-politicheskoe-razvitie-yuga-ukrainy>
14. Історія України в особах: XIX - XX ст. / І. Войцехівська, В. Обліцов, О. Божко та ін. К: Україна, 1995. 479 с.
15. Історія України: Навчальний посібник / Під загальною ред. В. А. Смолія. К: Альтернатива, 1997. 424 с.
16. Історія України: Посібник / за загальною ред. Г. Д. Темка, Л. С. Тупчієнка. К.: Вид. центр «Академія», 2002. 480 с.
17. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства: Довідниково-методичне видання / Упоряд. Р.І. Євтушенко, О.В. Галегова. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.
18. Комаров В.О. Методика навчання історії в школі: Навчальний посібник для студентів історичних спец. пед. ун-тів / В.О.Комаров. Кривий Ріг, 2003.
19. Краус Н., Краус К., Поченчук Г. Жіноче підприємництво: ризики, інструменти підтримки, механізми реалізації. Innovation and Sustainability. 2023. № 2. С. 46-59.
20. Кузнець Т.В Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.

21. Курилів В. І. Методика викладання історії: Навч. посібник. Х.; Торонто: ТОВ Вид-во «Ранок», 2008. 256 с.
22. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії. Практикум для вчителя. Х.: Вид. група «Ос но ва», 2007. 112 с. (Б-ка журн. «Історія та право знавство», Вип. 6 (42)).
23. Левітас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії. Посібник для вчителя / Ф.Л.Левітас, О.О.Салата. Харків: Основа, 2006. 96 с.
24. Леоненко П.М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.): монографія. Київ: ІАЕ УААН, 2004. 434 с.
25. Маркова С. В. Історія України: Навч.-метод. посіб. / С. В. Маркова, В. О. Парандій. К. : МАУП, 2007. 266 с.: іл., [38] с. іл. Бібліогр. : С. 213–220.
26. Мельник А.І. Історія України. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 88 с.
27. Методичні рекомендації з курсу «Історія України» /Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту. Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2013. 173 с.
28. Падалка О.С. Педагогічні технології / О.С.Падалка. К.: Укр. енциклопедія, 1995. 253 с.
29. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз : монографія / [В.В.Небрат, Н.А.Супрун та ін.] ; за ред. д.е.н. В.В. Небрат ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. дані. К., 2019. 532 с.
30. Полонська-Василенко Н Історія України. У 2. Т. - Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 р. К: Либідь, 1993. 608 с.
31. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с

32. Пометун О.І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // Історія в школах України. № 6. 2007. С. 3-12.
33. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ, 2006. 328 с.
34. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О.Пометун, Л.Пироженко. К.: А.С.К., 2004. 191 с.
35. Реєнт О. П. Історія України ХІХ — початку ХХ ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку. Український історичний журнал. 2007. № 6. С. 218-232. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_6_218
36. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ — початок ХХ століття) / Гол. ред. Р. Стасюк. Київ : «Арій», 2016. 320 с.
37. Савченко Н. М., Подольський М. К Історія України: модульний курс. Навчальний посібник. К: Видав. «Фірма ІНКОС», «Центр навчальної літератури», 2006. 544 с.
38. Тараненко М.Г. Історія України від найдавніших часів до початку ХХ ст.: Запитання. Відповіді. Методичні рекомендації / М.Г. Тараненко, Ф.Л. Левітас. К.: Магістр–S, 1999. 160 с.
39. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : монографія. Київ : КНЕУ, 2003. 187 с.
40. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Додаток А

Практичне заняття з історії України

Тема: Підприємці України в ХІХ столітті.

Мета: Оцінити внесок українських меценатів як реакцію на офіційну політику Петербурга; охарактеризувати їхній вплив на культуру; розвивати в учнів навички самостійного навчання, аналізу, висновків і порівнянь; формувати цінності добра та милосердя.

Тип уроку: Дослідницький урок.

Форма заняття: Практичне заняття.

Обладнання: Підручник, роздаткові матеріали з інформацією, портрети відомих українських підприємців-меценатів.

Очікувані результати:

Після завершення заняття учні зможуть:

- називати відомих українських підприємців – меценатів та благодійників;
- характеризувати їхні досягнення в конкретних сферах культури;
- оцінювати внесок найвідоміших меценатів у розвиток української культури;
- аналізувати історичні джерела та формулювати висновки.

Хід заняття

Епіграф: «Наші добрі справи потрібні не тільки тим, кому ми допомагаємо, але й нам самим!»

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Фронтальне опитування

1. Який термін описує період 1860-70-х років в українських землях під контролем Російської імперії? (період модернізації суспільства, або «великих реформ»)
2. Коли було скасовано кріпосне право? (1861 рік)

3. Які інші реформи було проведено? (земська, шкільна, міська, цензурна, військова, фінансова, судова)
4. Що таке промисловий переворот?
5. Які особливості цього процесу спостерігалися в Україні в другій половині XIX століття?
6. Що таке модернізація?
7. Які модернізаційні процеси відбувалися в Україні в другій половині XIX століття?
8. Яким було становище сільського та міського населення? Чи відбувалася диференціація?
9. Охарактеризуйте особливості соціальної структури. Які нові верстви населення з'явилися?
10. Що таке марксизм і як він виник в Україні?

III. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя. Реформи, проведені в 60-70-х роках, суттєво поліпшили економічне становище українських земель. Водночас, варто відзначити, що це поліпшення стало можливим завдяки меценатам. Адже саме українські підприємці залишили помітний слід в історії як благодійники та меценати. Їхня діяльність, особливо в умовах бездержавності та пригнічення української культури, мала величезне значення і часто ставилася в опозицію до політики Петербурга щодо української культури. Саме про їх внесок і діяльність ми поговоримо під час сьогоденішнього заняття.

IV. Вивчення нового матеріалу.

I варіант

Учні заздалегідь готують вдома доповіді та презентації про відомих українських підприємців, які представляють на уроці.

II варіант

Учитель розповідає про відомих українських меценатів, а учні працюють з історичними документами та відповідають на питання, які задає вчитель.

Інформація для роботи відповідно до II варіанту

Розповідь учителя.

Важливість українських меценатів у розвитку освіти, науки та культури, а також у духовному відродженні держави, заслуговує на ретельне вивчення. Ці діячі не лише дбали про свої статки, а й активно займалися проблемами збереження та розвитку української культури, здійснюючи значні матеріальні внески в її підтримку.

Запитання для закріплення:

- Хто є меценатом? (Учні відповідають)

Орієнтовні відповіді учнів:

- Багатий підприємець, який інвестує свої кошти в розвиток держави та її культури.
- Людина, яка вчиняє добрі справи на благо своєї батьківщини, не очікуючи винагороди.

Ремарка вчителя:

Меценат (від прізвища римського діяча I ст. до н.е., відомого своєю підтримкою мистецтв) – це багатий покровитель наук і мистецтв. Розвитку культури України в той час сприяла ціла плеяда підприємців-меценатів. Благодійною та меценатською діяльністю також займалися деякі українські поміщики.

Склад промисловців в Україні був надзвичайно різноманітним і багатонаціональним. Загальна чисельність великих підприємців, разом із їхніми родинами, становила близько 289,5 тисяч осіб. Дрібні заможні господарі налічували приблизно 413,6 тисяч осіб, а невеликі підприємці з обмеженими прибутками — 496 тисяч. При цьому підприємці українського походження становили лише невелику частину цього

сектору. Серед найвідоміших українських бізнесменів можна згадати такі родини, як Смиренки, Харитоненки, Римаренки та Яхненки.

Інформаційна картка № 1:

Серед них – відома родина Смиренків (Платон, Лев, Василь, Володимир). Наприклад, Василь Смиренко за власні кошти утримував майже всі часописи та газети на території російської України. Він фінансував історико-етнографічні експедиції, театри, надавав стипендії українським науковцям, письменникам та діячам культури. Своє майно, оцінене в 15 мільйонів рублів, В. Смиренко заповів Фонду розвитку української науки і культури та підтримки українських митців. Його сини, Федір Смиренко — Платон і Василь, отримавши інженерну освіту в Парижі, також долучилися до справи. У Млієві Платон створив ціле промислове містечко. Працівники родини мали окремі будинки з городами та садами, а самотні працівники проживали в гуртожитках. У містечку функціонували магазини, лікарня на 150 місць, аптека, лазня, школа, аматорський театр, церква. Вулиці освітлювалися газовими ліхтарями, що в той час було рідкістю для трьох міст царської Росії.

Підприємство займалося торгівлею цукром та борошном (як в Російській імперії, так і за кордоном). Як заможні підприємці, так і прості робітники довіряли їм свої кошти. Напередодні самоліквідації фірми всім вкладникам і кредиторам повернули вклади з належними відсотками. Щоранку біля млинів їхньої фірми стояли довгі черги людей, які отримували борошно для своїх родин. Усі інші фабриканти й поміщики в окрузі виявилися байдужими до біди народу.

Діяльність вказаних та багатьох інших українських меценатів свідчить про те, що вони вважали себе невід'ємною частиною українського народу. Талановиті, щедрі, амбіційні в своїх задумах і масштабні в своїх досягненнях, всі Смиренки походили з особливого життєствердного та волелюбного коріння. Вони виростили на своєму давньому ґрунті, де з давніх-давен зародився їх рід.

Коштом Платона Самиренка було видано «Кобзар» Т. Шевченка в 1860 році, а він сам захоплювався садівництвом і займався селекцією, яку після його смерті продовжив його син Левко. Його ім'я отримав чудовий зимовий сорт яблук.

Інформаційна картка № 2:

Яскравим прикладом успішних українських підприємців стала родина Терещенків, представників стародавнього козацького роду, які володіли цукровими заводами і походили з міста Глухів, що в Сумській області. Микола Терещенко, незважаючи на бідність у дитинстві, став успішним бізнесменом і меценатом, підтримуючи українську культуру, зокрема, періодичні видання. Користуючись своїм статусом, Терещенко активно займався благодійністю, виділяючи кошти на школи, лікарні, бібліотеки та пам'ятники видатним діячам.

Інформаційна картка № 3:

Григорій Галаган був засновником першого в Україні позичково-ощадного товариства, активно підтримуючи навчальні заклади і популяризуючи часопис «Київська старовина». Після загибелі сина, він заснував навчальний заклад його імені, який став взірцем освіти в імперії, втілюючи новітні програми навчання і сприяючи розвитку української молоді.

Інформаційна картка № 4:

Микола та Федір Терещенки багаторазово отримували золоті медалі на світових промислових виставках у таких містах, як Париж, Чикаго та Петербург, завдяки зразковим умовам, створеним для своїх робітників на заводах. Вони відкривали їдальні, лікарні та школи, що також свідчить про їхній соціальний підхід.

Микола Терещенко з власних прибутків виділив 5 мільйонів карбованців на будівництво лікарень, навчальних закладів, музеїв, театральних приміщень, притулків і храмів у Глухові та Києві, а також підтримував молодих художників. Він заповів свої багаті музейні

колекції Києву і помер у 1903 році. Вдячні кияни увічнили його пам'ять, назвавши одну з центральних вулиць Терещенківською.

З 2002 року на підтримку зв'язків з Україною працює Мішель Терещенко – представник славної родини, що нині мешкає у Франції. Лазар Бродський, знаменитий український цукрозаводчик, взяв на себе відповідальність за підготовку інженерних кадрів для цукрової промисловості в Київському політехнічному інституті. Разом із братом Левом він активно працював над поліпшенням добробуту киян та благоустроєм міста, інвестуючи в будівництво лікарень, притулків, читальних залів та інших соціальних установ. Бродський заповів 1 мільйон карбованців на добродійні справи, з яких частина пішла на створення першого критого ринку в Україні — Бессарабського.

Таким чином, економічний розвиток України в другій половині XIX століття став каталізатором значних соціальних змін. Незважаючи на залишки кріпосництва, країна відзначалася швидким зростанням капіталістичних відносин. Попри труднощі в суспільному та економічному житті, деякі підприємці пов'язували зростання свого капіталу з поліпшенням умов праці. Приклади родин Харитоненків, Симиренків, Яхненків, Терещенків свідчать про таку практику, де вони створювали гідні умови для своїх працівників, оскільки вважали їх частиною свого успіху.

V. Закріплення вивченого матеріалу

Робота над запитаннями:

1. Що таке меценатство?
2. Назвіть відомі українські родини, які стали меценатами.
3. Який внесок цих родин у розвиток культури?
4. Яке ставлення російської влади до таких осіб?
5. Які чинники сприяли занепаду меценатства наприкінці XIX століття?

VI. Підсумки уроку

VII. Домашнє завдання:

1. Опрацювати додаткові матеріали в інтернеті за темою.
2. Творче завдання на вибір:
 - Яке враження залишила діяльність українських меценатів?

Чому?

- Чи бачите ви себе в ролі мецената-благодійника у майбутньому? Якщо так, то в якій сфері? Якщо ні, то чому?